

rechtstreeks 2022 nr 3

Raad voor de
rechtspraak

Rechtspraak in beweging

Leren van maatschappelijk effectieve rechtspraak in de praktijk

**Harry Koster en
Sebastiaan Princen**

Interview met Rogier
Hartendorp en Robine de Lange
over de belofte van MER

Kim van der Kraats

It's a bird, it's a plane,
it's a judge! De rechter als
Super(wo)man

Bert Marseille

Hoe succesvol zijn de
experimenten ter realisering
van maatschappelijk effectieve
rechtspraak?

Judith Uitermark

De lange maar geslaagde weg
van mediation in strafzaken

Suzan Verberk

Terugkijken en vooruit kijken.
De ontwikkeling naar een meer
maatschappelijk effectieve en
responsieve rechtspraak

Rechtspraak in beweging

Leren van maatschappelijk effectieve rechtspraak in de praktijk

Colofon

Rechtstreeks is een periodiek voor de Rechtspraak en richt zich op de praktijk en de ontwikkeling van de rechtspraak in Nederland. Het tijdschrift, verspreid door de Raad voor de rechtspraak, stelt zich ten doel wetenschappelijke inzichten en bijdragen aan het publieke debat over de rechtspraak ter kennis te brengen van allen die beroepshalve bij de rechtspraak betrokken zijn. Opname in *Rechtstreeks* betekent niet dat de inhoud het standpunt van de Raad voor de rechtspraak weergeeft.

Redactie

Prof. mr. L.M. (Lieke) Coenraad
Familierechter rechtbank Rotterdam en hoogleraar
privaatrecht, in het bijzonder conflictoplossing aan de
Vrije Universiteit Amsterdam

Dr. R.S.B. (Renée) Kool
Universitair hoofddocent bij het Willem Pompe Instituut
voor strafrechtswetenschappen en het Utrecht Centre for
Accountability and Liability Law (UCALL) aan de
Universiteit Utrecht

Drs. A. (Harry) Koster
Kennisarhitect bij de Raad voor de rechtspraak

Prof. mr. dr. A.T. (Bert) Marseille
Hoogleraar bestuurskunde, in het bijzonder de
empirische bestudering van het bestuursrecht aan de
Rijksuniversiteit Groningen

Dr. S.B.M. (Sebastiaan) Princen
Universitair hoofddocent bij Bestuurs- en
Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit
Utrecht

Redactieraad

Prof. mr. T. Barkhuysen
Prof. mr. Y. Buruma
Prof. mr. J.H. Gerards
Prof. mr. N.J.H. Huls
Prof. dr. D.J.B. de Wolff

Redactieadres

Redactie *Rechtstreeks*
Raad voor de rechtspraak
Afd. Ontwikkeling
Postbus 90613
2509 LP Den Haag
E-mail: rechtstreeks@rechtspraak.nl

Oplage

3.770 exemplaren

ISSN 1573-5322

Uitgever

Xerox/OSAGE

Foto

Jacob van Essen

Abonnementen

Rechtstreeks wordt gratis toegezonden aan hen die tot de doelgroep behoren. Wie meent voor toezending in aanmerking te komen wordt verzocht zijn naam, postadres en functie kenbaar te maken aan het secretariaat van *Rechtstreeks* (rechtstreeks@rechtspraak.nl).

Adresmutaties

Xerox Communicatie Service
t.a.v. het bedrijfsbureau
Kalvermarkt 53
2511 CB Den Haag
E-mail: info@xnloverheid.nl

Retouren

Bij onjuiste adressering verzoeken wij u gebruik te maken van de adresdrager en daarop de reden van retourmering aan te geven.

© Staat der Nederlanden (Raad voor de rechtspraak)

Niets uit deze uitgave mag worden veeleevoudigd, in een voor anderen toegankelijk gegevensbestand worden opgeslagen of worden openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Raad voor de rechtspraak. De toestemming wordt hierbij verleend voor het veeleevoudigen, in een gegevensbestand toegankelijk maken of openbaar maken waarvoor geen geldelijke of andere tegenprestatie wordt gevraagd en ontvangen en waarbij deze uitgave als bron wordt vermeld.

Inhoud

Redactioneel	5
Over de auteurs	8
column Slimmer straffen <i>Jacco Janssen</i>	10
De belofte van MER ingelost? Interview met Rogier Hartendorp en Robine de Lange <i>Harry Koster en Sebastiaan Princen</i>	13
It's a bird, it's a plane, it's a judge! De rechter als Super(wo)man <i>Kim van der Kraats</i>	21
Hoe succesvol zijn de experimenten ter realisering van maatschappelijk effectieve rechtspraak? <i>Bert Marseille</i>	32
De lange maar geslaagde weg van mediation in strafzaken <i>Judith Uitermark</i>	48
Terugkijken en vooruit blikken De ontwikkeling naar een meer maatschappelijk effectieve en responsieve rechtspraak <i>Suzan Verberk</i>	59

Redactioneel

In 2016 ontstond binnen de Rechtspraak een beweging met als doel om niet alleen juridische geschillen te beslechten maar, als dat mogelijk en passend is, ook de onderliggende (persoonlijke of maatschappelijke) problematiek van de justitia belen te helpen oplossen. Maatschappelijk effectieve rechtspraak, afgekort MER, was geboren en werd met veel enthousiasme en steun rechtspraakbreed opgepakt. Ook de politiek liet zich niet onbetuigd. Het thema kreeg een prominente plek in het regeerakkoord *Vertrouwen in de toekomst* (Rutte III, 2017). In 2019 is in het eerste nummer van *Rechtstreeks* van dat jaar, onder de titel ‘Innovatie in de rechtspraak: naar een meer maatschappelijk effectieve rechtspleging’ uitgebreid aandacht besteed aan dit thema. Nu, zes jaar na het ontstaan van de beweging, zijn we benieuwd of al die pilots met hoge verwachtingen en ambities ergens toe hebben geleid en de rechtspraak maatschappelijk effectiever hebben gemaakt. En wij niet alleen. Op een door de Rechtspraak te organiseren symposium in maart 2023 wordt met projectleiders, rechters, ketenpartners en onderzoekers teruggekeken op wat de Rechtspraak de afgelopen jaren heeft gedaan aan maatschappelijk effectieve rechtspraak, wat daarvan geleerd is en waar de Rechtspraak naartoe wil met innovatie en maatschappelijk effectieve rechtspraak. Redenen te over om er in deze *Rechtstreeks* opnieuw aandacht aan te besteden.

Rechtspraak die maatschappelijk effectief is, dat willen we toch allemaal? Het lijkt nogal een open deur om te spreken over maatschappelijk effectieve rechtspraak. Maar dat valt tegen als we ons afvragen wanneer iets effectief is. De taalkundige betekenis zoals die in de *Van Dale* te

vinden is, houdt in dat iets dan ‘werkelijk, wezenlijk, doeltreffend’ moet zijn. Maar je zou zeggen dat rechtspraak dat vanuit haar oorsprong toch gewoon moet zijn? Of moeten we maatschappelijk effectief meer zien in het licht van: doet de Rechtspraak wat ze moet doen op de best mogelijke manier? En wat is dat dan? Dat maakt dat je bereid moet zijn om hoe je iets doet tegen het licht te houden en dan tot de conclusie kunt komen dat iets toch beter, effectiever kan, zonder je primaire taak van rechtspreken uit het oog te verliezen. Op de vraag of de Rechtspraak met de invulling van maatschappelijk effectieve rechtspraak de juiste weg bewandelt, zul je verschillende en soms tegengestelde antwoorden krijgen. En juist die verschillende perspectieven maken het thema belangrijk en interessant om te bespreken.

Eerst nog maar eens terug naar de betekenis van de woorden ‘maatschappelijk’ en ‘effectief’. De toenmalige voorzitter van de Raad voor de rechtspraak Frits Bakker introduceerde het begrip MER en omschreef het belang ervan voor een toekomstbestendige rechtspraak, waarbij continue aandacht nodig is voor het verbeteren van de organisatie, systemen en procedures, om zo te kunnen voldoen aan de gerechtvaardigde verwachting van rechtzoekenden en samenleving. Dit vormde de basis voor maatschappelijk effectieve rechtspraakprojecten op een aantal kernthema’s waarmee een bijdrage geleverd wordt aan de doelstelling van meer maatschappelijk effectieve rechtspraak. Deze kernthema’s komen in de bijdragen in deze *Rechtstreeks* meermaals aan de orde en daarom worden ze hier kort genoemd, in samenhang met de pilots die daarmee verbonden zijn.

Bij het kernthema 'eenvoudige civiele procedure' ligt de focus op snelle, toegankelijke en betaalbare rechtspraak voor civiele geschillen. Projecten die onder deze noemer vallen, zijn de Rotterdamse en Zeeuwse regelrechter, de Haagse wijkrechter en de Overijsselse overlegrechter.

Bij het kernthema 'multiproblematiek/wijkrechtspraak' is het doel om effectief bij te dragen aan het oplossen van uiteenlopende, meervoudige problemen van mensen in de wijk. Projecten die onder deze noemer vallen zijn Wijkrechtspraak op Zuid in Rotterdam, Buurtrechter Venserpolder in Amsterdam, Wijkrechtspraak Tilburg en Wijkrechtspraak Oost-Brabant.

Het kernthema 'schuldenaanpak' is gericht op het terugdringen van schuldenproblematiek. Projecten die onder deze noemer vallen zijn Schuldenrechter Den Haag en Rotterdam, Schuldenloket Limburg, Schuldenaanpak Gelderland en Zorgverzekeraar van de rechtbank Amsterdam.

En het thema 'complexe echtscheidingen' is gericht op het verminderen van conflicten als mensen uit elkaar gaan. Projecten die onder deze noemer vallen zijn Procedure gezamenlijke toegang ouders (regiolabs) van de rechtbanken Den Haag en Oost-Brabant en Deelgeschillenrechter van de rechtbank Gelderland.

Aan bevoegdheid en ondersteunende maatregelen voor maatschappelijke effectieve rechtspraak geen gebrek. Er konden duizend bloemen bloeien. Om even voort te borduren op deze beeldspraak: hoeveel bloemen bloeien er nu nog? Zijn al die pilots de kostbare tijd en inzet van medewerkers waard geweest? Leert de Rechtspraak van de uitkomsten en gaan succesvolle pilots ook echt deel uitmaken van de 'reguliere' rechtspraak? Heeft de Rechtspraak maatschappelijk effectieve rechtspraak nodig

omdat het helpt bij het nemen van beleidsbeslissingen en bij het uitleggen daarvan aan achterban en samenleving. En om uit te kunnen blijven leggen waar de Rechtspraak voor staat? Is maatschappelijk effectieve rechtspraak niet gewoon het instrument voor het optimaliseren van onze reguliere rechtspraak en is dat wat burgers ook verwachten?

In het interview dat de redactieleden Harry Koster en Sebastiaan Princen hadden met **Robine de Lange** (voorzitter van de regiegroep Innovatie binnen de Rechtspraak) en **Rogier Hartendorp** (bijzonder hoogleraar Maatschappelijke Effectiviteit van de rechtspleging) blikken we met hen terug op wat maatschappelijk effectieve rechtspraak de Rechtspraak heeft opgeleverd. Het interview ademt het gevoelde belang om als Rechtspraak mee te veranderen met de maatschappij. Dat betekent niet alleen doen wat rechtens juist is, maar ook dat doen op een manier die past bij de behoefte van de maatschappij, aldus de geïnterviewden. Maatschappelijk effectieve rechtspraak is dan te begrijpen als een waarborg van het gezag en een manier om het vertrouwen in de Rechtspraak te behouden.

Betekent meebewegen dat de rechter haar taak anders invult, of mogen we van een rechter verwachten dat zij ook zonder maatschappelijk effectieve rechtspraak op een goed geïnformeerde manier beslist en die beslissing begrijpelijk kan motiveren? **Kim van der Kraats** (bijzonder hoogleraar rechtspraak) gooit hier de vergelijking met Super(wo)man in de strijd. Welke gevolgen hebben de doelstellingen van de innovaties die betrekking hebben op maatschappelijk effectieve rechtspraak voor de rol van de rechter in rechtsverschaffing en rechtsbescherming?

En daarmee op haar bijdrage aan rechtsontwikkeling en rechtseenheid? Komt met de experimenten de primaire taak van de rechter onder druk te staan? Of gaat het hier om extra taken, die, om met Robine de Lange en Rogier Hartendorp te spreken, gewoon tot de gereedchapskist behoren van de klassieke rechter? Lees in haar bijdrage 'It's a bird, it's a plane, it's a judge! De rechter als Super(wo)man' of het kwalitatief goed kunnen verrichten van die primaire taak al voldoende Super(wo)manpower vereist.

Bert Marseille (hoogleraar bestuurskunde) geeft zijn zienswijze over de onderbouwing van de experimenten die in het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak hebben plaatsgevonden. Om te ontdekken in hoeverre die experimenten een bijdrage hebben kunnen leveren aan het bereiken van het ideaal van maatschappelijk effectieve rechtspraak, is onderzoek gedaan naar het functioneren ervan. Maar hebben deze evaluaties betrouwbare en bruikbare informatie opgeleverd om juist wel of juist niet het besluit te kunnen nemen de experimenten in de reguliere rechtspraakpraktijk in te voeren?

Mediation in Strafrecht is weliswaar niet gestart als pilot maatschappelijk effectieve rechtspraak, maar geeft wel een goed beeld van wat er nodig is om een innovatie een kans van slagen te geven en ook uit te kunnen rollen naar de reguliere rechtspraakpraktijk. Dat ging niet zonder slag of stoot. **Judith Uitermark**, zeven jaar landelijk coördinator Mediation in Strafrecht, schrijft mede vanuit haar ervaringen als strafrechter over de geslaagde, maar lange weg van het invoeren van mediation in strafrecht. Odile Leinarts, die per 1 oktober 2022 haar taak van landelijk coördinator Mediation in Strafrecht heeft overgenomen, vroeg zich als strafrechter weleens af wat ze nou

eigenlijk bereikt had als een zaak was afgedaan: 'Het strafrecht alléén is vaak geen oplossing, het conflict is niet weg na een uitspraak van de rechter.' Mediation in strafrecht heeft aangetoond dat het gesprek tussen verdachten en slachtoffers, ook als de strafzaak nog niet klaar is, in hoge mate leidt tot een voor beide kanten bevredigende uitkomst. Uitermark laat in haar bijdrage zien dat het bieden van een gedurfde aanpak tijd nodig heeft om tot wasdom te komen en in te laten dalen in de rechtspraktijk en zich niet laat vangen in één onderzoek, één kabinetsperiode, één begrotingsperiode.

Suzan Verberk, adviseur bij The Hague Institute for Innovation of Law (HiIL), stond aan de wetenschappelijke wieg van maatschappelijk effectieve rechtspraak en geeft haar visie op de geboorte, de adolescentiefase en het groeien naar volwassenheid ervan. In haar bijdrage beredeneert zij het belang van maatschappelijk effectieve rechtspraak voor een rechtspraak die ertoe doet. En die daarmee volgens haar van wezenlijk belang is voor het stabiele vertrouwen van de Nederlandse burger in de rechtspraak.

De column is van **Jacco Janssen**, die schrijft over het door hemzelf ervaren effect van het dragen van een enkelband. Hoe je opeens, zelfs als rechter, in een ander daglicht komt te staan. Daarbij houdt hij een pleidooi voor verruiming van het sanctiepalet van de strafrechter met een verrassend resultaat.

Namens de redactie,
Harry Koster

Over de auteurs

Rogier Hartendorp

Prof. mr. R.C. Hartendorp is senior rechter in de rechtbank Den Haag, team Handel en daarnaast bijzonder hoogleraar maatschappelijke effectiviteit van de rechtspleging aan de Universiteit Leiden. In zijn onderwijs en onderzoek richt hij zich met name op vernieuwingen in de rechtspraak. Recent heeft hij met anderen een onderzoek naar voorportalen afgerond. Als lid van het Platform Innovatieve Projecten is hij daarnaast betrokken bij de bevordering van innovatie binnen de rechtspraak.

Jacco Janssen

Mr. J.H. Janssen is zo'n twee decennia als strafrechter werkzaam in de rechtbank Rotterdam. Hij vertelt graag over het strafrecht tegen wie het maar horen wil om zo het strafrecht dichterbij de mensen te brengen. Dat doet hij op de zitting, in publicaties, tijdens colleges, bij lezingen, in interviews en samen met Margje van Weerden in de podcast *De Staat van het strafrecht*. Daarnaast is hij een van de landelijk woordvoerders strafrecht van de Raad voor de rechtspraak.

Kim van der Kraats

Prof. dr. K.G.F. van der Kraats is sinds september 2020 rechter bij handel en kanton in de rechtbank Midden-Nederland en bijzonder hoogleraar rechtspraak aan de Universiteit Utrecht. Ook is zij raadsheer-plaatsvervanger in het Hof Amsterdam

Robine de Lange-Tegelaar

Mr. R.G. de Lange-Tegelaar is sinds 1 januari 2022 president van de Haagse rechtbank. Na negen jaar president bij de rechtbank Rotterdam te zijn geweest, is zij teruggekomen bij de rechtbank waar zij in 1989 als RAIO begon. Zij is voorzitter van de landelijke regiegroep Innovatie van de Rechtspraak en van de landelijke regiegroep Strafrecht. Behalve als bestuurder is Robine de Lange ook als rechter actief, de laatste vijftien jaar in straf-, familie- en jeugdrecht.

Bert Marseille

Prof. mr. dr. A.T. Marseille is hoogleraar bestuurskunde, in het bijzonder de empirische bestudering van het bestuursrecht, aan de Rijksuniversiteit Groningen, raadsheer-plaatsvervanger bij de Centrale Raad van Beroep en voorzitter van de VAR vereniging voor bestuursrecht. Zijn onderzoek richt zich op het functioneren van geschilbeslechtsprocedures, met name in het bestuursrecht. Hij is redactielid van dit tijdschrift.

Judith Uitermark

Mr. J. Uitermark is senior strafrechter in de rechtbank Noord-Holland, en was landelijk coördinator Mediation in Strafzaken van april 2015 tot juni 2022. Foto: Loes Spruijt-van der Meer.

Suzan Verberk

Dr. S. Verberk is gepromoveerd rechtssocioloog en werkt op dit moment als zelfstandig adviseur. Zij leidt voor HiiL het project *Strafrecht met perspectief* en is als adviseur voor de gemeente Utrecht verbonden aan het programma *Grenzen stellen, perspectiefbieden*, gericht op het tegengaan van de ontwrichtende effecten van drugsriminaliteit. Hiervoor werkte zij bij de Raad voor de rechtspraak als wetenschappelijk adviseur en was daar betrokken bij diverse projecten in het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak.

Slimmer straffen

Jacco Janssen

‘Klik’, een plotseling gevoel van onvrijheid maakt zich van mij meester. Ik ervaar meteen dat hij er zit en niet aan mijn been, gek genoeg, maar in mijn hoofd. Thuis aangekomen voelt mijn huis als een veilige haven, maar tegelijkertijd ook als een beperkt domein. Vanaf nu mag ik van 21:00 tot 09:00 uur nergens anders zijn dan daar, mag ik de rest van de dag op bepaalde plekken in de stad niet komen en wordt mijn doen en laten door Reclassering Nederland met elektronische monitoring in de gaten gehouden. Voor mij is het glashelder, de maand septEMber is begonnen.

SeptEMber

Afgelopen september deed ik mee aan een initiatief van Reclassering Nederland. Iedere week van die maand kreeg een aantal professionals een enkelband inclusief Elektronische Monitoring aangemeten om te ervaren hoe dat is. Ter voorbereiding op mijn week las ik op de site van Reclassering Nederland:

‘De enkelband wordt bijvoorbeeld ingezet bij schorsing uit de voorlopige hechtenis onder voorwaarden, als bijzondere voorwaarde bij een voorwaardelijke

(gevangenis)straf of bij een voorwaardelijke invrijheidstelling na een onvoorwaardelijke gevangenisstraf. Vaak maakt een gebiedsverbod en/of locatiegebod onderdeel uit van de voorwaarden.

Een gebiedsverbod houdt in op bepaalde plekken niet komen, terwijl een locatiegebod juist verplicht om op bepaalde tijdstippen ergens te zijn (werk/thuis).’

Ervaringen

Van de ervaringen van de deelnemers aan septEMber werd uitgebreid verslag gedaan in de (sociale) media.² Voor nu schets ik graag de kern van mijn ervaringen.

De enkelband beperkt de vrijheid rechtstreeks en is in die zin ingrijpender dan ik had verwacht. Dat begint bij de enkelband zelf. Je voelt hem, ervaart hem en niet zelden zien anderen dat je hem draagt. Dat laatste hangt samen met kledingkeuze en/of het seizoen. Wanneer de enkelband zichtbaar is, zijn de reacties niet van de lucht en word je direct anders bejegend. Het ‘huisarrest’ voelt als een echte en directe vrijheidsbeperking waarbij de muren van het huis scherp de grenzen van de bewegingsvrijheid aangeven. Ook het locatieverbod grijpt meer in

¹ Onder meer deden mee: Tweede Kamerleden Joost Sneller (D66) en Michiel van Nispen (SP), secretaris-generaal van het ministerie van Justitie en Veiligheid Dick Schoof, officier van justitie Disa Jironet, procureur-generaal OM Guus Schram, en Martin Sitalsing, hoofdcommissaris van politie, eenheid Midden-Nederland.

² Zie onder meer: ‘Enkelband voor rechter en officier’, *MrOnline* 28 september 2022; ‘Rechter Jacco Janssen droeg een week lang een enkelband: ‘Je voelt hem wel de hele tijd’’, *Rijnmond/NOS.nl* 26 september 2022; en Eric Oosterom, ‘Van cel wordt niemand beter’, *Algemeen Dagblad* 10 februari 2022. Luister ook de podcast *De Staat van het Strafrecht*, afl. 10.

op het dagelijks vrije leven dan verwacht. Je bent je steeds bewust van je doen en laten en niet meer vrij te gaan en staan waar je wilt.

Bij die ervaren vrijheidsbeperkingen kan niet onbenoemd blijven dat het voor mij waarschijnlijk nog niet eens hetzelfde was als voor de reguliere enkelbanddrager. Op de eerste plaats had ik de enkelband maar een week. Ook heb ik een fijne partner, twee leuke kinderen en een ruim huis waar wij graag met elkaar zijn, dat scheelt. Ik heb een gestructureerd – noem het saai – leven en heb 's avonds vooral huiswerk zitten maken met de kinderen, zitten werken of ontspannen wat anders gedaan. Ook was er geen slachtoffer dat (doods)bang voor mij was of tegen mij beschermd moest worden. Daarnaast wist ik dat de politie mij niet zou komen halen als ik in de fout ging. Ik vergat een keer de enkelband voldoende op te laden, was op een avond te laat thuis en overtrad twee keer het gebiedsverbod. Toch had ik steeds een leuk gesprek met de controleurs. Tot sancties zouden die gesprekken immers niet leiden. Ik ben overigens wel geschrokken hoe gemakkelijk het is per ongeluk een overtreding te begaan. Hierdoor ben ik anders gaan kijken naar het type en aantal overtredingen als ik daarover op zitting in verslagen lees.

Thuisdetentie als alternatief

Het 'huisarrest' dat de enkelband als element in zich heeft, is een vorm van thuisdetentie die grenst aan vrijheidsbeneming. 'Zo'n thuisdetentie is dus een echte straf en kan een alternatief zijn voor korte vrijheidsstraffen', gaf ik daarom in een radio-interview aan.³

Een alternatief dat de strafrechter zou moeten kunnen opleggen in plaats van een andere (gevangenis)straf.⁴ Dit voorstel deed ik in het licht van de roep om alternatieve straffen waarvoor onder meer Reclassering Nederland en de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming zich hardmaken.⁵ Zij willen op die manier het aantal korte detentiestraffen terugdringen. Nog diezelfde week werd ik op mijn wenken bediend. In reactie op een motie om alternatieve straffen te bezien in het licht van de financiële problemen in het gevangeniswezen kwam de minister voor Rechtsbescherming Weerwind op 23 september 2022 met een brief aan de Tweede Kamer. In die brief schrijft de minister dat hij wil verkennen of het sanctiearsenaal van de strafrechter kan worden uitgebreid. Hij denkt daarbij aan invoering van vormen van elektronische detentie als hoofdstraf (opgelegd door de strafrechter) en uitbreiding van het maximum aantal op te leggen taakstrafuren. De strafrechter kan dan ook voor een taakstraf kiezen in zaken waarbij de taakstraf een wat steviger karakter zou moeten hebben, aldus de minister.

Met name het laatste voorstel staat in scherp contrast met het betoog van collega-minister Yeşilgöz van Justitie en Veiligheid in de Eerste Kamer op 4 oktober 2022. Daar pleitte zij nadrukkelijk voor de invoering van de Wet

⁴ Thuisdetentie als zelfstandige hoofdstraf die door de strafrechter is opgelegd en niet een executie-alternatief voor de tenuitvoerlegging van door de strafrechter opgelegde gevangenisstraffen vanuit financieel oogpunt.

⁵ Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, *Korte detenties nader bekeken*, 2021 en Reclassering Nederland, *Bijdrage commissiedebat Gevangeniswezen en tbs*, 15 juni 2022.

³ Goedemorgen Rijnmond, Rijnmond 26 september 2022.

uitbreiding taakstrafverbod.⁶ Het wetsvoorstel werd door de Eerste Kamer op 18 oktober 2022 weggestemd. De minister schreef op Twitter dat dat 'een fikse tegenvaller' was, maar dat is het niet! Het wegstemmen van het wetsvoorstel biedt haar de kans om samen met collega Weerwind een integrale visie te ontwikkelen op alternatieven voor korte gevangenisstraffen. Uitbreiding van de taakstraf en invoering van elektronische thuisdetentie zijn al interessante voorstellen. Afschaffing van het huidige taakstrafverbod⁷ past ook goed in die visie. Als dat (nog) een brug te ver is, ligt een alternatief voor het taakstrafverbod voor het grijpen: een dwingend taakstrafadvies met motiveringver-

plichting voor de strafrechter als het advies niet wordt gevolgd.⁸

Ik had nooit durven dromen dat een weekje enkelband zou leiden tot een tip aan beide bewindslieden om te komen tot een integrale visie op de alternatieven voor de korte detentiestraffen. Zo'n visie zou voor de strafrechter leiden tot meer kleuren op zijn sanctiepalet. Daarmee is de strafrechter in staat (nog meer) maatwerk te leveren. Maatwerk in de concrete zaak, waar de wetgever in algemene zin de kaders schetst. Slimmer straffen dus: als dat geen maatschappelijk effectieve rechtspraak is.

⁶ Dit wetsvoorstel breidt in het Wetboek van Strafrecht het huidige taakstrafverbod voor ernstige geweld- en zedenmisdrijven uit naar – kort gezegd – mishandeling van personen met een publieke taak in het kader van de handhaving van de orde of veiligheid.

⁷ Art. 22b van het Wetboek van Strafrecht.

⁸ J.H. Janssen, 'Het taakstrafverbod: onnodige wetgeving. Een oordeel van de werkvloer', *Sancties* 2021/42 en de podcast *De Staat van het Strafrecht*, afl. 1.

De belofte van MER ingelost?

Interview met Rogier Hartendorp en Robine de Lange

Harry Koster en Sebastiaan Princen

Tekst: Sandra van Noord

Voor een terugblik op wat er de afgelopen jaren is gebeurd binnen de rechtspraak met maatschappelijk effectieve rechtspraak, de pilots en de mislukkingen en de successen ervan spraken Harry Koster en Sebastiaan Princen van de redactie van Rechtstreeks met Robine de Lange en Rogier Hartendorp. De Lange is vanaf het eerste begin betrokken bij innovatie binnen de Rechtspraak en sinds enige tijd voorzitter van de regiegroep Innovatie binnen de Rechtspraak, Hartendorp is hoogleraar Maatschappelijke Effectiviteit van de rechtspleging aan de Universiteit Leiden.

Als we het nu over maatschappelijk effectieve rechtspraak hebben, wordt daar tegenwoordig nog hetzelfde mee bedoeld als in 2016, of zijn er verschuivingen in de betekenis die dat begrip heeft gekregen?

Robine de Lange (RdL): Maatschappelijk effectieve rechtspraak is een ontzettend breed begrip. Toen we met Platform voor innovatieve projecten (PIP) aan de gang gingen en later met de regiegroep innovatie, was er even verwarring: hoe zit dat dan met MER?¹ Maar eigenlijk was alles wat we deden op het gebied van MER ook innovatief. En we doen zelden innovatieve dingen die niet óók leiden tot maatschappelijk effectieve rechtspraak. Dus dat ging en gaat eigenlijk heel goed samen.

Rogier Hartendorp (RH): Ik denk dat we inmiddels wel beter weten wat wel werkt en wat niet. Dus in die zin is er wel ontwikkeling geweest. Maar de uitgangspunten staan nog steeds overeind.

Dus in de termen van de problemen die je ermee wil oplossen, of de verbeteringen die je wil aanbrengen, hebben we het nog over hetzelfde als in het begin?

RdL: ‘Problemen oplossen’ vind ik te beperkt want maatschappelijke effectiviteit gaat over veel meer dan problemen oplossen. Het gaat ook over toegankelijkheid en begrijpelijkheid van de beslissing

¹ Binnen de organisatie ontstaan bottom-up én top-down veel nieuwe ideeën om rechtspraak op innovatieve wijze te verbeteren. De regiegroep Innovatie is ingesteld door het PRO (Presidenten-Raad-overleg) om innovatie binnen de Rechtspraak verder te stimuleren, faciliteren, evalueren en regie te voeren. De kracht van de regiegroep zit in de verbinding met de bestuurlijke, vakinhoudelijke en ICT-technische gremia die vertegenwoordigd zijn in de regiegroep. Door de korte lijnen kan de regiegroep indien nodig snel schakelen binnen de organisatie en projecten goed onder de aandacht brengen.

Het Platform voor innovatieve projecten (PIP) valt onder de verantwoordelijkheid van de regiegroep. Het PIP adviseert de regiegroep gevraagd en ongevraagd. Het PIP functioneert als meldpunt voor lokale ideeën en initiatieven, als verbinder tussen aanverwante initiatieven, en bevordert het leren van eerdere ervaringen.

die je neemt – als mensen niet begrijpen wat je doet, is het ook niet effectief. En het gaat over de *manier* waarop je zaken behandelt, dus je kijkt ook naar wat het effect is van wat je doet.

RH: Het is met name aandacht hebben voor de effecten van hoe je je werk organiseert, hoe je uitspraak doet, hoe je een zitting inkleedt, en wat voor interventies je biedt. Dat is wat centraal stond en nog steeds staat. We hebben daar de afgelopen jaren meer inzicht in gekregen. Maar het is iets wat zich voortdurend blijft ontwikkelen, ook de komende jaren, naar wat wel werkt en wat niet of wat minder goed werkt.

RdL: Misschien mag ik daar een voorbeeld van geven. De schuldenrechter lost niet de schulden op, maar die zorgt er wel voor dat mensen door een kleine interventie van onze kant belanden bij de gemeentelijke schuldhulpverlening. De functionaris aldaar gaat vervolgens met ze aan de gang om die schulden op te lossen. De rechter wijst gewoon vonnis. Hij lost het niet op, maar draagt wel bij aan een oplossing, met de *manier* waarop hij zijn werk doet, namelijk door die interventie te plegen. En als je het hebt over begrijpelijke taal, dan beslissen we misschien precies hetzelfde maar dan begrijpen mensen in ieder geval wat we beslissen. En dat draagt weer bij aan effectiviteit.

Wat wil de Rechtspraak met MER bereiken?

RdL: Ik zie het als een onderdeel van onze maatschappelijke verantwoordelijkheid. De maatschappij verandert. De rechtspraak is constant een zeer belangrijke pijler in de democratische rechtsstaat, maar je moet wel mee veranderen met de maatschappij. Je moet niet alleen doen wat rechtens juist is, je moet dat ook op een manier doen die past bij de behoefte van de maatschappij. Het rechtsgebied-overstijgend werken hoort daar ook bij. Als je bij multiproblematiek alleen maar kijkt naar die ene zaak die binnenkomt, zonder je er rekenschap van te geven dat dit gezin nog veel meer andere zaken heeft lopen, dan doe je rechtens wat juist is, want zo is ons recht ingericht. Maar het is niet effectief wat je doet. Je moet daarom ook kijken naar die andere zaken binnen dat gezin. Dat is wat we met de wijkrechtspraak ook beogen. Ver voor MER zijn we als jeugdrechters er al mee begonnen dat we de strafzaak en de civiele zaak gingen combineren, vanuit de gedachte: we zetten het kind en het gezin centraal. We kijken niet alleen door welke poort deze zaak binnenkomt, maar ook naar wat nog meer aan de hand is. Hoe kunnen we daarmee rekening houden bij de beslissing die we nemen?

RH: Instituties als de rechtspraak ontleenden historisch een institutioneel gezag in relatie tot de andere staatsmachten. Dat gezag is niet altijd meer vanzelfsprekend en staat onder druk. Ik denk dat MER in zekere zin een antwoord is op de vraag: hoe zorg je ervoor dat je als rechtspraak ook je gezag blijft behouden en je legitimiteit verkrijgt. We kijken niet alleen naar die klassieke legitimiteit, maar we zorgen er ook voor dat we oog en aandacht hebben voor het daadwerkelijke effect dat we voor partijen of de samenleving teweegbrengen, en daar richten we ons op. Dat is hoe je voor een deel de opkomst en het belang van MER kunt duiden.

Wat betekent dat concreet, dat ‘rekening houden met’? Je kunt in de communicatie dingen beter of anders uitleggen. Maar maakt de rechter ook inhoudelijk andere afwegingen?

RdL: Ja. Bijvoorbeeld, als ik als strafrechter een zaak van huiselijk geweld krijg, dan kan ik zeggen: er is een droge klap uitgedeeld en daar staat zo’n straf op. Maar dan wil ik ook weten: wat is er in dat gezin aan de hand? Want er loopt naar alle waarschijnlijkheid allang een andere zaak of een onderzoek van de jeugdbescherming. Ik zeg dan: kom maar hier met die zaak, dan ga ik ze samen op zitting zetten. Dan kijk je dus verder dan alleen die klap, dan kijk je wat er is gebeurd in dat gezin. En hoe kunnen we zorgen dat die vader niet over een maand hier weer staat met de volgende klap? Hoe kun je zorgen dat dit *gezin* ook geholpen wordt? Is er misschien een vechtscheiding aan de gang? Als die op de stapel ligt te wachten, halen we die zaak naar voren. We zorgen dat alle zaken die hier lopen rondom dat gezin samen op één zitting behandeld worden. Ik vind dat je je taak als rechter dan goed uitoefent. Door binnen ons eigen systeem, over die grenzen van dat rechtsgebied heen, te kijken naar wat hier nog meer aan de hand is met betrokkenheid van de rechtspraak.

RH: Aanvankelijk was weleens het idee dat de regelrechter of de wijkrechter iets heel anders doet dan de klassieke kantonrechter. Maar dat is niet zo. Er is in de regelrechter- en wijkrechtprocedure meer aandacht voor bemiddeling, om partijen ruimte te geven er samen uit te komen. Dat staat nadrukkelijker voorop in de procedure. Maar uiteindelijk is het gewoon een klassieke procedure in die zin dat de rechter, als partijen er niet uitkomen, een beslissing neemt. Het is gewoon de klassieke taak: het op een goeie manier beslissen, het goed uitleggen, maar dan nu ook meer aandacht hebben voor de effecten daarvan.

RdL: Het is inderdaad niet allemaal zo nieuw. Als strafrechter en ook als jeugdrechter kun je een enorm arsenaal aan voorwaarden opleggen bij een voorwaardelijke straf, je kunt ook een leerstraf of een training opleggen. Dus je kunt heel erg effectief zijn in het arsenaal dat je aan wettelijke mogelijkheden hebt. Maar dan moet je wel weten wat er allemaal aan de hand is.

Ook die regelrechter, wijkrechter of artikel 96-rechter, dat is gewoon een klassieke taak van de kantonrechter. Dat heette vroeger wel de vrederechter of de kantonrechterarbitrage; dat artikel 96 Rechtsvordering bestaat al heel lang.² Wat daaraan veranderd is, is dat er een tweede lid is bijgekomen. Vroeger moesten mensen het gezamenlijk aan de kantonrechter voorleggen, nu mag ook de een het voorleggen en de ander zeggen dat hij instemt met het op die manier aan de rechter voor te leggen. En wat wij in die projecten hebben gedaan, is dat je dat ook op een heel laagdrempelige manier aan de rechter kunt voorleggen, namelijk met een e-mailtje. Maar dat verandert niks aan de taak van de rechter. Het verandert wel iets aan de toegankelijkheid: het is eenvoudig, het is goedkoop, het kan met een e-mailtje. Geen dossiers, gewoon de vraag aan de kantonrechter voorleggen.

² Art. 96 Rv luidt als volgt: 1. In alle zaken die slechts rechtsgevolgen betreffen die ter vrije bepaling van partijen staan, kunnen zij zich samen tot een kantonrechter van hun keuze wenden en zijn beslissing inroepen. Het geding wordt gevoerd op de wijze als door de kantonrechter bepaald. 2. Indien slechts een van partijen zich tot de kantonrechter wendt voor toepassing van het eerste lid, wordt aan haar keuze slechts gevolg gegeven indien alle andere partijen de kantonrechter berichten dat zij instemmen met deze keuze.

Schikt hij het, dan is het mooi – schikken is trouwens ook iets dat al heel lang in het Wetboek van Rechtsvordering staat, wat rechters ook al heel lang doen. En schikt hij het niet, dan neemt hij een beslissing.

Er is de afgelopen jaren met ontzettend veel enthousiasme gewerkt aan alle verschillende pilots, die ook vanuit de werkvloer zijn opgekomen. Wat hebben die volgens u opgeleverd?

RH: In de eerste plaats een beter zicht op hoe je die procedures kunt inrichten. Wat het ook heeft laten zien is, als het gaat om initiatieven als de regelrechter, wijkrechter of overlegrechter, die allemaal gebaseerd zijn op een vrijwillige deelname van beide partijen, dat die voor een deel van de zaken in een behoefte voorzien. Maar het is ook nodig om deze procedures ook open te stellen voor zaken zónder instemming van de gedaagde of verwerende partij. Daar is behoefte aan, en dat is ook nodig om een groter bereik voor die procedure mogelijk te maken. Er is nu een algemene maatregel van bestuur in voorbereiding om dat mogelijk te maken.

En wat het ook geleerd heeft, is dat je echt wel tijd nodig hebt voor innovatie, voordat het bij mensen tussen de oren zit. Dit is niet in twee, drie jaar neergezet.

RdL: Wat je ziet is dat er heel veel voedingsbodem is voor innovatie en innovatieve ideeën in de rechtspraak, en dat de projecten in het algemeen ook positief geëvalueerd worden. Maar er is te weinig volume. Wij zijn niet gewend om 'dingen in de markt te zetten', daar hebben we tijd voor nodig. In dat opzicht hebben die twee coronajaren natuurlijk ook niet meegewerkt.

RH: Je hebt ook iets wat wel de bemiddelings- of mediationparadox wordt genoemd. Als je mensen vraagt: hoe kijk je aan tegen bemiddeling, zijn mensen daar over het algemeen heel positief over. Maar toch zie je in de praktijk dat het aantal zaken dat daadwerkelijk op die manier wordt gedaan, sterk achterblijft bij de verwachting.

RdL: We zijn vijftien jaar bezig met mediation naast rechtspraak. Dat is inmiddels een vast gegeven, het is een vast instrument in de gereedschapskist van de rechter. Het is niet zo dat het qua aantallen een enorme vlucht heeft genomen, maar dat neemt niet weg dat het wel een goed instrument is. Ik zeg altijd: de descende staat al heel lang in de wet en we gaan niet zoveel op descende, maar je moet het niet afschaffen. Dus ook al krijgt iets misschien niet het volume dat je zou verwachten, dan moet je er nog steeds wel mee doorgaan. Ook al blijft het een klein onderdeel van onze gereedschapskist, dan is het nog steeds de moeite waard.

Wat ik jammer vind, is dat dat – ook door mensen vanuit de rechtspraak – soms zo verengd wordt tot: je moet niet probleemoplosser worden, want je moet alleen maar geschillen beslechten. Wij moeten zoveel als rechters. We hebben zo'n enorm palet aan verschillende taken, laat dit er ook bij horen, laten we dit verder exploreren. Dit gaat nooit de hele rechtspraak overnemen, ook niet de hele civiele rechtspraak of de hele strafrechtspraak. Dit worden, hoop ik, vaste onderdelen in onze gereedschapskist, die daar waar dat nuttig en nodig is, tot meer effectiviteit zullen leiden. Niet in plaats van, maar ernaast.

Was het destijds bewust om de gerechten al die initiatieven zelf te laten ontwikkelen, zonder dat daar een ‘van boven’ ontwikkelde visie aan ten grondslag lag, zoals bij complexe echtscheidingen en schuldenaankpak wel het geval was?

RdL: De schuldenrechter en de visie op complexe scheidingen zijn inderdaad van bovenaf ontwikkeld, samen met het betreffende Landelijk Overleg Vakinhoud per rechtsgebied (LOV), terwijl de wijkrechtpraak en de regelrechter bottom-up zijn ontwikkeld. Als je kijkt naar de effecten, dan kom je uiteindelijk op hetzelfde uit, namelijk: je bent op een paar plekken aan het experimenteren, en dat wordt geëvalueerd. Als die evaluatie positief uitpakt wordt het aan het Presidenten Raad Overleg (PRO) voorgelegd, met het advies: laten we dit overal gaan doen – maar niet allemaal morgen. Een belangrijke overweging destijds voor het oprichten van het Platform Innovatieve Projecten, het PIP, was: laten we al die krachten die er zijn in de rechtpraak tot vernieuwing stimuleren en omarmen. En zorgen dat die kennis gedeeld wordt en dat er fatsoenlijk wordt geëvalueerd. Want voor die tijd waren er projecten – de spreekuurrechter in Noord-Nederland is een mooi voorbeeld – die veel furore maakten en er ineens niet meer waren. Toen hebben wij als PIP gezegd: dat is zonde. We gaan dat gedachtegoed verder brengen, en dat heeft geleid tot de wijkrechter, de regelrechter en uiteindelijk ook de Overijsselse overlegrechter.

Mensen konden destijds met ideeën komen en dat werd in het kader van MER gestimuleerd. Heeft u nu het idee dat dat de beste aanpak was? Want je bent natuurlijk wel afhankelijk van het enthousiasme of de toevallige ideeën die leven.

RdL: Het waren twee bewegingen tegelijkertijd. Er werd vanuit de Raad voor de rechtpraak ingezet op MER – dat heeft de raad denk ik heel goed gedaan. Dat leidde tot een visie op de schuldenaankpak – de visie op complexe scheidingen was al ontwikkeld. En tegelijkertijd stonden we voor de vraag, in het kader van de agenda voor de rechtpraak: wat gaan we verder aan innovatie doen? Dat stond naast de ontwikkelingen rondom MER. Toen hebben we gezegd: er zijn zoveel innovatieve projecten in het land. We moeten ervoor zorgen dat die gestimuleerd worden, dat de kennis wordt gedeeld en dat ze goed geëvalueerd worden.

RH: In de naamvoering van die verschillende projecten zie je nog een verbrokkeld beeld met lokale initiatieven. We moeten nu naar een eenvormige aanduiding.

RdL: In het PRO hebben we afgesproken dat we nu tegen rechtbanken zeggen: als je iets als de wijkrechter of regelrechter wilt gaan doen, pak dan het Rotterdamse of het Haagse format. Zeeland-West-Brabant is daar nu mee bezig, Overijssel doet het al een tijd en we hopen dat er nog meer zullen volgen.

RH: Voor de rechtpraak is dat best wel een lastig punt, hoe ver gaat je mogelijkheid om centrale sturing te kunnen geven versus de autonomie van de rechters en de gerechten? Daar zit spanning op.

Een pilot is een soort afgescheiden iets, mensen krijgen daar extra tijd en ruimte voor. Maar als je dat organisatiebreed wilt doen, dan vraagt dat andere dingen en moet je werkprocessen deels anders organiseren. Is die implementatie lastig?

RdL: Op het moment dat het PRO beslist: we gaan deze aanpak overal doen, dan is de pilot al geëvalueerd en de informatie gedeeld. Nu wordt er een pakket voor de schuldenrechter gemaakt: dit heb je nodig om het te implementeren, zo moet je contact met de gemeente leggen, zorg dat je achter de voordeur iemand hebt klaar zitten. Hetzelfde geldt voor de wijkrechter en de regelrechter, daar is een format voor. Je moet een soort regiebureautje hebben en er moet een mailbox zijn waar de e-mailtjes binnenkomen. Dus dat wiel is uitgevonden.

RH: Op de schaal waarop het nu aangeboden wordt, kan het ook prima landelijk worden aangeboden. Zolang het gaat over de artikel 96-procedure en de regelrechterprocedure, zijn het ook zaken die in het reguliere proces passen. Wanneer de verplichte deelname straks mogelijk wordt, dan heb je echt een ander soort procedure, met potentieel meer zaken, met ook andere problemen. Dat zul je in een experimentele setting opnieuw moeten gaan onderzoeken.

RdL: Dat is ook wat er gaat gebeuren met die algemene maatregel van bestuur die nu in voorbereiding is, die ook tot verplichting kan leiden. Ook die gaat weer gepilot worden in verschillende gerechten. Maar laten we niet vergeten: het zijn wel gewone zaken, ze komen alleen op een andere manier bij de kantonrechter binnen, ze vergen ook een andere manier van behandelen. Maar het zijn wel gewoon zaken.

RH: Persoonlijk zou ik het wel jammer vinden als het blijft bij wat we nu hebben. De ambitie van MER kijkt echt wel verder en ik denk ook dat er potentieel is om op een bredere manier de-escalierend en op bemiddeling gericht te gaan werken. Heel veel partijen, ook die daar nu in eerste instantie niet vrijwillig voor openstaan, zouden daar veel baat bij kunnen hebben. We hebben het altijd over 'toegang tot de rechter', maar in de context van zo'n gerechtelijke procedure zou je mensen ook toegang willen geven tot gewoon een goede, effectieve bemiddeling. Degene die daar eigenlijk geen zin in heeft of denkt daar geen belang bij te hebben, die heeft nu de sleutel in handen. Als die zegt: ik werk niet mee aan zo'n regelrechterprocedure, ontnemt hij zichzelf, maar ook de andere partij de kans om in een vroegtijdig stadium tegen laag-emotionele en financiële kosten, zaken op een goeie manier op te lossen. Dat vraagt een andere manier van kijken naar conflicten en geschillen. We moeten daar op de universiteit en in de beroepsopleiding al mee beginnen.

Er lijkt veel steun voor de ambitie van MER, maar je hoort ook kritiek. Mensen die zeggen: schoenmaker, houd je bij je leest. De rechter is er niet voor om hulp te verlenen. Hoe kijken jullie tegen die kritiek aan?

RdL: Die vernauwing van de geschilplosser tegenover de geschilbeslechter zetten, dat doet geen recht aan de functie van de rechter. Die artikel 96-rechter bestaat al heel lang. Dat de civiele rechter ook tot taak heeft een schikking te beproeven staat gewoon in de wet. We hebben de toezichthoudende rechter, de rechter die jeugdbeschermingsmaatregelen oplegt, ik noemde al de strafrechter en de strafjeugdrechter die een arsenaal aan mogelijkheden hebben die ze kunnen benutten om recidive te voorkomen. Dus die verenging van de discussie doet geen recht aan de veelheid aan taken die de

rechter heeft, waar dit gewoon een onderdeel van is. Het is alleen op een wat nieuwe en experimentele manier aangepakt, maar het doet niets af aan de klassieke taak van de rechter.

Heeft de rechter in een MER-aanpak andere vaardigheden en een andere taal nodig, bijvoorbeeld om te kunnen communiceren met die andere instanties?

RH: Een rechter moet wel bepaalde vaardigheden hebben om te kunnen bemiddelen, om mensen te helpen om het conflict bespreekbaar te maken. Daar kan je in getraind worden. Maar dat is sowieso een onderdeel van het werk van de rechter. In die zin vind ik het werk van Martin Shapiro zo interessant. In zijn boek *Courts* zegt hij: bij een conflict heb je vier vormen van tussenkomsst. Je hebt de go-between, iemand die niet meer dan een boodschap van de ene partij naar de andere partij overbrengt, je hebt een mediator, de arbiter en ten slotte de rechter, die een bindende beslissing kan nemen. Hij beschrijft dat rechters wereldwijd, ook in de historie, die verschillende rollen proberen te combineren. Waarom? Omdat het uiteindelijk de sociale dynamiek is dat je wilt dat partijen samen dat conflict oplossen. Dus ook een rechter, of het nou in Nederland is of in andere landen, zal altijd kijken: kan ik bemiddelen? Kan ik de rechtsprekende geschilbeslechtende taak combineren met een bemiddelende taak? En die combinatie van rollen staat wat meer op de voorgrond in bijvoorbeeld zo'n artikel 96-procedure. Doet die rechter iets anders? Nee. Moet je meerdere vaardigheden aanwenden? Ja, maar dat zijn geen wezensvreemde vaardigheden. En het verwerken van inzichten uit andere vakgebieden gebeurt in alle rechtsgebieden. Zo moet de klassieke strafrechter ook een reclasseringsrapport kunnen lezen.

RdL: Als jeugdrechter en als familierechter heb je ook altijd met die hulpverlening te maken. Bij de wijkrechtspraak gaat de hulpverlening juist voorafgaand aan de zitting met elkaar om de tafel. Die voorfase is daar veel belangrijker: het detecteren van zo'n zaak, dat er multiproblematiek is en dat het in een wijk is waar wijkrechtspraak wordt aangeboden, en dan de hulpverlening aan het werk zetten, dat is eigenlijk het belangrijkste. Dit is niet iets van alleen de rechtspraak, maar ook van het OM, de politie, de advocatuur en de gemeente, want die wijkteams spelen daar een heel belangrijke rol in. Als je dat aan de voorkant allemaal goed georganiseerd hebt, met een regiebureau dat die zaken eruit vist, krijg je het als rechter heel mooi aangeleverd en kun je door, en een interventie doen die maatschappelijk relevant is.

Tot slot: als u terugkijkt op de ervaring met MER in de afgelopen jaren, wat vindt u dan de grootste winst van het hele proces, en wat zou u anders doen?

RdL: Ik ben ervan overtuigd dat we door de combinatie van MER en meer regie voeren op innovatie, niet alleen gestimuleerd hebben dat er vernieuwing is binnen de rechtspraak, maar dat die ook blijft. Ik vind dat we daar heel ver in zijn gekomen, en dat we ook hebben laten zien dat we in staat zijn om vernieuwende aanpakken verder te brengen.

Verder vind ik dat je goed kunt zien dat de dingen die zich meer vanuit een centrale visie ontwikkeld hebben en de dingen die zich bottom-up ontwikkeld hebben, uiteindelijk tot hetzelfde effect leiden. Als je maar tijdig zorgt dat er goed geëvalueerd wordt en dat kennis goed gedeeld wordt.

De enige kanttekening die ik heb is de naamgeving, Haagse wijkrechter, Overijsselse overlegrechter,

Rotterdamse regelrechter. Ik merk dat ik dat voortdurend aan het uitleggen ben. En tegelijkertijd, omdat de wijkrechter hier in Den Haag een goede naam heeft, kan je ook niet zeggen: nou heet die niet meer zo. Ik denk dat we ons onvoldoende bewust zijn geweest toen dit allemaal ontstond, dat een naam zoveel doet.

RH: Wat ik het mooie vind – als ik me even tot het civiele recht beperk – is dat die werkwijze van de wijkrechter en regelrechter ook een uitstraling heeft op en een ontwikkeling versterkt in reguliere zaken. Daar is nu veel meer aandacht voor bemiddeling, conflictoplossing en aandacht voor de onderliggende problematiek.

Wat misschien nog anders had gekund – maar misschien spreekt hier ook mijn eigen wens, en die hoeft niet altijd samen te vallen met de bestuurlijke realiteit – is dat het van mij af toe wel eens wat sneller en misschien ook wel iets ambitieuzer mag.

It's a bird, it's a plane, it's a judge!

De rechter als Super(wo)man

Kim van der Kraats

Inleiding

Maatschappelijk effectieve rechtspraak staat – zo blijkt al uit het thema van deze *Rechtstreeks* – hoog op de agenda van de Rechtspraak. Met het oog op maatschappelijke effectiviteit zou de rechter tijd en aandacht moeten besteden aan ‘onderliggende en niet of minder juridische kwesties en maatschappelijke problematiek.’¹

Op de site van rechtspraak.nl is informatie over maatschappelijk effectieve rechtspraak te vinden onder het kopje ‘innovatie’.² Onder dat kopje staan vier zogenaamde ‘stromingen’, te weten:

- Eenvoudige civiele procedure, waarbij de focus ligt op snelle, toegankelijke en betaalbare rechtspraak voor civiele geschillen, ook wel ‘toegang tot de rechter’ genoemd.
- Schuldenaankpak, een aanpak om schuldenproblematiek terug te dringen.
- Multiproblematiek/wijkrechtspraak, een stroming die tot doel heeft om effectief bij te dragen aan het oplossen van uiteenlopende, meervoudige problemen van mensen in de wijk.
- Complexe echtscheidingen, gericht op het verminderen van conflicten als mensen uit elkaar gaan.

Onder deze vier stromingen valt een aantal experimenten waarbij verschillende doelen worden nagestreefd.

Binnen alle stromingen staat probleemoplossing centraal. Bij de eenvoudige civiele procedure is een doelstelling om een schikking te bereiken,³ de schuldenrechter is gericht op het ‘oplossingsgericht werken’, de wijkrechter heeft tot doel ‘om effectief bij te dragen aan het oplossen van uiteenlopende, meervoudige problemen van mensen in bepaalde wijken’ en daarmee aan ‘de veiligheid, de leefbaarheid en het maatschappelijk welzijn in die wijken’ en bij complexe echtscheidingen is het doel dat ‘scheidings minder conflicten opleveren en kinderen niet beschadigd worden’.⁴

Een ander aspect dat bij meerdere stromingen terugkomt, is de (wens tot) vroegtijdige betrokkenheid van de rechter. Bij de eenvoudige civiele procedure wil de rechter de juridisering van het geschil voor zijn, de rechtspraak wil schuldenproblematiek vroegtijdig signaleren en mensen eerder hulp laten zoeken, de wijkrechter wil multiproblematiek zo snel mogelijk integraal en gecoördineerd aanpak-

¹ Bakker 2016; Coenraad & Ingelse 2017, p. 23.

² ‘Maatschappelijk effectieve rechtspraak’ op www.rechtspraak.nl.

³ Van der Kraats 2019, p. 85-86; Van der Kraats 2022, p. 15.

⁴ ‘Maatschappelijk effectieve rechtspraak’ op www.rechtspraak.nl.

ken en bij problematische echtscheidingen willen rechters mogelijke ontsporingen in de kiem smoren.⁵

Bij de eenvoudige civiele procedure en de complexe echtscheidingen wordt naast vroegtijdig ingrijpen gestreefd naar een snelle procedure waarbij strakke termijnen worden gehanteerd voor het houden van een zitting en het eventueel doen van een uitspraak.⁶

Bij de eenvoudige civiele procedure en de wijkrechtspraak wordt daarnaast geprobeerd rechtspraak in de buurt te bieden waarbij de rechter (eerder) langsgaat bij partijen of de wijkrechter buiten het gerechtsgebouw zitting heeft in de wijk.⁷

Bij de eenvoudige civiele procedure wordt ook nog gestreefd naar (meer) toegankelijke en betaalbare rechtspraak. Zo is volgens de site een deel van de meerwaarde van deze innovatie 'erin gelegen dat zij ervoor zorgen dat maatschappelijke conflicten die anders niet bij de rechter zouden komen, nu wel door de rechter worden behandeld'.⁸ De procedure kan met een eenvoudig formulier, brief of e-mail worden gestart en er wordt een lager griffierecht geheven.⁹

Welke gevolgen hebben de – deels nieuwe – doelstellingen van deze innovaties voor de rol van de rechter? Die vraag zal ik in dit artikel beantwoorden, waarbij ik de focus leg op de rol van de civiele rechter.

De rechter als oplosser en/of beslisser?

Van oudsher is de civiele rechter een beslisser, een geschilbeslechter. Hoofdtak van de civiele rechter is immers rechtsverschaffing en rechtsbescherming.¹⁰ In de meeste zaken die de civiele rechter voorgelegd krijgt, wil een partij haar recht en de verplichting van de ander vastgelegd zien en wordt de rechter aangezocht om in dat geschil te beslissen. Daarmee levert de rechter ook een bijdrage aan rechtsontwikkeling en rechtseenheid, hetgeen ook wel als (bijkomende) taak van de civiele rechter wordt aangeduid.¹¹ Binnen die rechterlijke taken kan de civiele rechter tijdens een mondelinge behandeling stilstaan bij de mogelijkheid van partijen om een schikking te treffen, zodat hij geen uitspraak hoeft te doen. Zo is in artikel 87, lid 2, sub c Rv opgenomen dat de rechter ter zitting een schikking kan beproeven. De rechter heeft dus die mogelijkheid, maar die is niet als een verplichting geformuleerd.¹² Steenberghe heeft bepleit dat de beslissing van de rechter om wel of geen schikking te beproeven een regiebeslissing is over het goede verloop van de procedure als bedoeld in artikel 19, lid 2 Rv, waarbij

⁵ 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' op www.rechtspraak.nl; Coenraad & Ingelse 2017, p. 26-27.

⁶ Van der Kraats 2019, p. 85-86.

⁷ 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' op www.rechtspraak.nl.

⁸ 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' op www.rechtspraak.nl.

⁹ Van der Kraats 2019, p. 85-86.

¹⁰ Giesen 2015; Heemskerck & Teuben 2021; Van der Kraats 2022, p. 9-12.

¹¹ Asser e.a. 2006, p. 27-28; Van der Kraats 2022, p. 9-12.

¹² Anders dan bijvoorbeeld de familierechter die bij geschillen over het gezamenlijke uitoefening van het gezag en regelingen over het ouderlijk gezag op grond van art. 1:253a lid 5 BW een vergelijk tussen de ouders beproeft.

de rechter partijen in de gelegenheid moet stellen zich daarover uit te laten.¹³ In zoverre heeft de rechter volgens hem (ook) een schikkingstaak en daar ben ik het van harte mee eens.

Dat de rechter gevraagd en ongevraagd onderzoekt of partijen alsnog samen tot een oplossing kunnen komen, is echter wat anders dan dat de rechter zich tot hoofdtaak stelt partijen tot een schikking te bewegen. Die hoofdtaak lijkt de rechter in het kader van de experimenten wel te worden opgedragen. De focus op de taak partijen een schikking te doen treffen, heeft – zo blijkt uit de evaluatie van enkele experimenten – tot gevolg dat de rechter daarbij (zo) sturend optreedt waardoor er een risico is dat de rechtzoekende daaraan geen weerstand kan bieden.¹⁴ Maar belangrijker, deze taak heeft tot gevolg dat de hoofdtaak van de rechter, het verschaffen van recht en rechtsbescherming en het (daardoor) leveren van een bijdrage aan rechtsontwikkeling en rechtseenheid, onder druk kan komen te staan.¹⁵ Een schikking doet immers niet altijd recht aan de materiële rechtspositie van partijen, deze is ook afhankelijk van de onderhandelingspositie, -vaardigheden en -mogelijkheden van partijen en zal daardoor niet altijd rechtsbescherming bieden. Wil iemand tijdens het treffen van een schikking zijn rechten zelf adequaat kunnen beschermen dan moet hij zijn rechten wel kennen, hetgeen zeker bij partijen zonder rechtsbijstand zeer de vraag is en het is niet vanzelfsprekend dat de rechter daaraan bijdraagt en de inhoud van de schikking tot zijn taak rekent.¹⁶ Een schikking draagt anders dan een schriftelijke beslissing ook niet bij aan de rechtsontwikkeling en rechtseenheid.

De focus op het partijen bewegen tot een schikking verwijdt zich mijns inziens nog verder van de hoofdtaak van de rechter als het niet 'alleen' om een schikking ter beëindiging van het geschil gaat, maar om de oplossing van conflicten of zelfs problemen. Deze in de experimenten gelegde focus is een reactie op het verwijt dat de civiele rechter wel geschillen beslecht, maar het onderliggende probleem niet oplost.¹⁷

Een actieve rechter, zoals de hedendaagse civiele rechter, doet er mijns inziens goed aan om erop bedacht te zijn dat de uitspraak niet benut wordt voor procedures waarvan de verzochte uitspraak niet aansluit op het probleem dat mensen hebben en dat bij partijen onder de aandacht te brengen. Aan een uitspraak of schikking die niet (tenminste) aansluit bij het probleem van partijen heeft niemand wat. Maar het is niet de hoofdtaak van de rechter om onderliggende problemen op te lossen, hij heeft uiteindelijk – na het gesprek met partijen ter zitting over de effectiviteit van een eventuele uitspraak – te beslissen over het geschil dat aan hem is voorgelegd.¹⁸ De rechter kan naar mijn mening op zijn best een bijdrage leveren aan de oplossing van een probleem en kán overigens ook met een uitspraak een probleem oplossen.¹⁹

¹³ Steenberghe 2019, p. 368-369.

¹⁴ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 10-11.

¹⁵ Asser e.a. 2006, p. 27-28; Van der Kraats 2022, p. 9-12.

¹⁶ De Bock 2015, p. 42; Steenberghe 2019, p. 391; Van der Kraats 2022, p. 15-16.

¹⁷ Vranken & Snel 2019, p. 862; Barendrecht, Van Beek & Muller 2017.

¹⁸ De Bock 2015, p. 55.

¹⁹ Zie ook De Bock 2015, p. 55.

Er wordt gezegd dat het procesrecht voor de oplossing van problemen vaak een sta-in-de-weg vormt,²⁰ hetgeen ook in het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak tot uitdrukking wordt gebracht en daarom wordt wel de nadruk gelegd op een schikking tussen partijen. Maar de rechter is aan het procesrecht en aan de daaraan ten grondslag liggende fundamentele regels nu juist gebonden.²¹ Hierop wijzen ook Vranken en Snel die menen dat de civiele rechter alleen al daarom geen probleemoplosser kan zijn. Ook Coenraad en Ingelse hebben onderbouwd er geen voorstander van te zijn 'de rechter dergelijke rolvervagende taken toe te kennen'.²²

Vranken en Snel wijzen erop dat het oplossen van problemen (te) veel van het doenvermogen van partijen vraagt.²³ Ik wees er ook zelf op dat veel partijen niet de redzaamheid hebben om in de schaduw van het recht een oplossing te vinden die hen ook in voldoende mate recht doet en hun rechten beschermt.²⁴

Vranken en Snel, en Coenraad en Ingelse merken ook op dat mediation vaardigheden van een rechter vereist waartoe hij institutioneel niet in staat is en waartoe hij niet is opgeleid.²⁵ RIO's krijgen in hun opleiding vaardigheden aangeleerd om invulling te kunnen geven aan de schikkingstaak, maar rechters die meedoen aan een aantal van de experimenten krijgen nog een meer uitgebreide meerdaagse training mediationvaardigheden. Dit toont mijns inziens aan dat het bij de experimenten gaat om een verdergaande schikkingstaak dan de voor de civiele rechter gebruikelijke en dat die verdergaande schikkingstaak andere vaardigheden vereist waartoe andere beroepsgroepen qua opleiding misschien wel beter toegerust zijn.

Daarnaast is volgens Vranken en Snel moeilijk te bepalen wanneer het onderliggende probleem van partijen is opgelost.²⁶ Laat staan wanneer de rechter zoals in de experimenten belooft andersoortige problemen op te lossen, zoals multiproblematiek van mensen, maatschappelijke problemen als de leefbaarheid in de wijken of te voorkomen dat kinderen door een scheiding of überhaupt het gedrag van hun ouders beschadigd kunnen raken. Een rechter mag en kan daarvoor naar mijn mening geen verantwoordelijkheid dragen.²⁷ Wordt wel de indruk gewekt dat de rechter dat als een ware Super(wo)man zou kunnen, dan is dat een recept voor teleurstelling. Ik zou het zonde van pluspunten van de experimenten vinden als de conclusie luidt dat het experiment is mislukt, omdat de leefbaarheid in de wijk door het rechterlijk optreden niet is toegenomen of kinderen door hun ouders toch beschadigd zijn.

²⁰ Asser e.a. 2006, p. 28.

²¹ Asser e.a. 2006, p. 28, 33; Vranken & Snel p. 865.

²² Coenraad & Ingelse 2017, p. 90.

²³ Vranken & Snel 2019, p. 863-864.

²⁴ Van der Kraats 2022, p. 15-16.

²⁵ Vranken & Snel, p. 863-864; Coenraad & Ingelse 2017, p. 90-92.

²⁶ Vranken & Snel, p. 864.

²⁷ Coenraad & Ingelse 2017, p. 120.

De rechter als eerstelijns hulp of ultimum remedium?

De wens van vroegtijdige betrokkenheid van de rechter die uit de experimenten spreekt, sluit – hoewel de experimenten op steun van de minister kunnen rekenen – niet aan bij de eerder (met name door de politiek) geuite idee dat de rechter als ultimum remedium heeft te gelden en zeker niet te snel tot een rechtszaak moet worden besloten.²⁸ Zo zijn steeds meer geschillencommissies en andere instanties opgetuigd om zaken uit het rechterlijk domein te houden en werd in het wetsvoorstel mediation uit 2016 de burger opgeroepen om de gang naar de rechter te vermijden of tenminste te bewaren tot alle andere mogelijke manieren om het geschil op te lossen waren uitgeprobeerd.²⁹ Dejuridisering was toen – net als bij de huidige experimenten – het devies, omdat het juridisch perspectief beperkt zou zijn en daarmee niet een goede of beste oplossing voor het probleem kan bieden.³⁰

Met de experimenten en het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak lijkt de Rechtspraak zelf in dit frame te zijn meegegaan. De Rechtspraak schrijft immers ter inleiding op die experimenten: 'Nu zitten soms wetten en regels in de weg en lopen mensen tegen juridische muren op.'³¹ De rechter gaat dus proberen problemen op te lossen in een vroegtijdig stadium waarbij (nog) geen sprake is van juridisering van het conflict. Rechtsbijstandverleners worden bij de experimenten niet verwacht, al mogen ze wel aanwezig zijn.³² Hoewel ik niet van mening ben dat de rechter 'slechts' ultimum remedium is en erken dat vroegtijdig ingrijpen soms te prefereren valt, moet mijns inziens het belang en de waarde van mediators, rechtsbijstandverleners en advocaten – ook of misschien zelfs juist met het oog op probleemoplossing – niet worden onderschat en niet de indruk worden gewekt dat de rechter die taken ook wel en misschien wel beter kan.

Mediators, advocaten en andere rechtsbijstandverleners zijn duur, niet iedereen is verzekerd en op sociale advocatuur is bezuinigd en bijgevolg is een tekort aan sociaal advocaten ontstaan.³³ Dat roept bij mij de vraag op of de Rechtspraak zich op het terrein begeeft van mediators, rechtsbijstandverleners en advocaten vanwege onbereikbaarheid daarvan wegens kosten of tekorten. In de experimenten wordt immers geafficheerd met lage kosten (o.a. een lager griffierecht en geen noodzakelijke bijstand). Dat de minister enthousiast is over de experimenten verbaast mij dan niet, want de Rechtspraak springt met de experimenten gretig in het gat dat de politiek zelf heeft doen of laten bestaan. Die indruk wordt nog versterkt doordat de ambitie bij de experimenten ook is om meervoudige problemen van mensen op te lossen onder meer door nauw contact met ketenpartners, om te zorgen dat kinderen bij een scheiding niet beschadigd worden en om de veiligheid, leefbaarheid en maatschappelijk welzijn in wijken te vergroten. De gecoördineerde aanpak van multiproblematiek door de rechter lijkt mij vooral ingegeven door het feit dat verschillende hulpverlenersinstan-

²⁸ De Bock 2015, p. 21-22.

²⁹ Vranken 2003; De Bock 2017, p. 10-11; Bocker, De Groot-van Leeuwen & Laemers 2016; Hartendorp & Van der Kraats 2021, p. 42-43.

³⁰ Vranken 2003, p. 937-983.

³¹ 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' op www.rechtspraak.nl.

³² Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 10-11.

³³ 'Arbeidsmarktonderzoek sociale advocatuur gepubliceerd', raadvoorrechtsbijstand.org, 15 september 2022.

ties of ketenpartners onvoldoende samenwerken.³⁴ Het bijdragen aan de veiligheid en leefbaarheid in wijken lijkt mij in eerste instantie een verantwoordelijkheid van het lokale bestuur.

Waarom haalt de Rechtspraak deze maatschappelijke problemen op de hals en bedeeft zij zich daarmee een verantwoordelijkheid toe? Ik veronderstel dat veel rechters dat doen vanuit oprechte betrokkenheid, een diep gevoelde behoefte om bij te dragen aan een betere samenleving en uit frustratie over welke hulp mensen wel of niet hebben gekregen waardoor zij in een ellendige situatie zijn komen te verkeren. Het kan ook in mijn ervaring bijzonder bevredigend zijn om partijen gezamenlijk, harmonieus door één deur te zien lopen met hoop op een betere toekomst. Het kan echter ook een recept voor teleurstelling zijn, want is het wel realistisch om te veronderstellen dat de rechter met het hem voorgeschreven en gegeven instrumentarium als een Super(wo)man kan voorkomen dat kinderen door een scheiding beschadigd raken, dat multiproblematiek wordt opgelost en dat de wijk veiliger en leefbaarder wordt?³⁵ Weten rechters bovendien hoe dat moet en wat maatschappelijk effectief is? Dat is immers, zoals Coenraad en Ingelse terecht benoemen, vaak geen juridische vraag en is daarnaar wel voldoende onderzoek gedaan?³⁶ De eerste ervaringen met de experimenten zijn weliswaar overwegend positief, maar hebben slechts betrekking op een beperkt aantal zaken en de korte termijn.³⁷ Dat de rechter deze doelen op de lange termijn en in de meeste zaken kan behalen, lijkt mij eerder iets voor een superheldenfilm gelet op de ingewikkelde complexiteit van de realiteit. Op bestuurlijk/strategisch niveau kan het voor de Rechtspraak aanlokkelijk zijn om in de maatschappelijke leemtes te springen om zo de kritiek te pareren dat de rechter slechts als ultimum remedium, als het echt niet anders kan, moet worden ingeroepen en slecht aansluit bij de behoeftes van burgers.³⁸ De Rechtspraak wil haar marktaandeel in de branche van juridische geschillen vergroten – zeker nu sinds deze eeuw een daling in het aantal civiele zaken is te zien³⁹ – en (zo) haar meerwaarde, maatschappelijke relevantie bewijzen. Dit lijkt ook noodzakelijk om van de politiek de benodigde financiering te verkrijgen. Innovaties worden apart en aanvullend gefinancierd. Ook hiermee kan de Rechtspraak zich echter in de voet schieten; als de gestelde doelen niet worden behaald, zal dat als tekortkoming en mogelijk als reden voor beperking van de (aanvullende) financiering worden gezien. Bovendien lijkt het deskundig, tijdig, geïnformeerd en gemotiveerd beslechten van geschillen mij in een democratische rechtsstaat al bestaansreden genoeg voor overheidsrechtspraak. Het is zorgelijk als de politiek dat anders ziet.

Voorkeursbehandeling?

Andere doelen van de experimenten zijn: toegankelijk, goedkoop, lokaal en snel. De experimenten in de stroming van de eenvoudige civiele procedure beogen de toegankelijkheid te verbeteren doordat

³⁴ Zie bijvoorbeeld: 'Dettmeijer: Hulpverlening schoot tekort', www.nji.nl, 20 oktober 2021.

³⁵ De Bock 2015, p. 55.

³⁶ Coenraad & Ingelse 2017, p. 70.

³⁷ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020; Wil Thijssen, 'Niet alleen het delict, maar ook de oorzaak aanpakken: de wijkrechter blijft definitief in Rotterdam', *de Volkskrant* 22 oktober 2022.

³⁸ Verschoof 2013, p. 28; Coenraad & Ingelse 2017, p. 24.

³⁹ Hartendorp & Van der Kraats 2021, p. 40-41, 49.

een procedure niet met een officieel processtuk hoeft te starten, maar iemand zich kan aanmelden met een eenvoudig formulier of een e-mail. De drempel om een procedure te starten kan hiermee (gedeeltelijk) worden weggenomen. De toegankelijkheid is ook vergroot doordat minder kosten hoeven te worden gemaakt. Zo hoeft er dus bij de start van de procedure geen deurwaarder te worden ingeschakeld om het processtuk te betekenen en wordt een lager griffierecht geheven. Dat deze maatregelen bijdragen aan de toegankelijkheid blijkt uit evaluaties, waarin betrokken partijen hebben aangegeven dat zij anders hun geschil niet aan de rechter zouden hebben voorgelegd.⁴⁰ Aan de toegankelijkheid zal ook bijdragen dat bij de experimenten in het kader van de eenvoudige civiele procedure en van de wijkrechtspraak de rechter fysiek naar de burger toekomt, waardoor die laatste minder moeite hoeft te doen en kosten hoeft te maken om naar de rechter te gaan. De experimenten leveren daarmee naar mijn idee een waardevolle bijdrage aan het kwaliteitsaspect van toegankelijkheid.

Ook wordt bij verschillende experimenten gewerkt aan het kwaliteitsaspect van een rechterlijk oordeel binnen een redelijke termijn. Er worden strakke termijnen gehanteerd en er wordt gesproken van een versnelde procedure.

Tegenover deze kwalitatieve pluspunten staat ook een aantal kwalitatieve risico's. De nauwe samenwerking met ketenpartners en langduriger begeleiding van een gezin kan risico's met zich brengen voor de rechterlijke kernwaarden van onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Een ander risico komt voort uit de gerichtheid op een regeling. Wanneer in een bepaald type zaken – en de experimenten richten zich op een bepaald type zaken – veelvuldig een regeling wordt getroffen (zoals in de experimenten wordt nagestreefd) dan komt er in die zaken geen (publiekelijk kenbaar) rechterlijk oordeel. Dan vindt er dus ook geen rechterlijke normstelling plaats en komt de schaduwwerking van het recht en de rechterlijke taak of doel van rechtsontwikkeling en rechtsvorming onder druk te staan.⁴¹ Op die manier kan de gepercipieerde waarde van rechtspraak juist afnemen; een regeling treffen kunnen ook – en misschien wel beter – andere beroepsgroepen en de bij uitstek rechterlijke taak van rechtsvorming en rechtsontwikkeling blijft liggen.

Een gevolg van de experimenten is dat er rechtsonzekerheid ontstaat doordat de rechtbank op basis van onduidelijke criteria besluit of de zaak zich leent voor behandeling in het kader van de pilot en dat er rechtsongelijkheid ontstaat, omdat degene wier zaak toevallig in de pilot valt (en wier wederpartij daaraan mee wil werken) een snellere, goedkopere, toegankelijker en nabijere procedure krijgt dan degene wier zaak (toevallig) buiten de pilot of het pilotgebied valt.⁴² Dat kan gerechtvaardigd zijn bij korte pilots, die uiteindelijk eindigen en bij succes landelijk worden uitgerold. Dat wordt in de pilots ook beoogd en is in sommige gevallen (zoals de schuldenrechter en bij de complexe echtscheidingen) ook gebeurd. Maar de experimenten in het kader van de eenvoudige civiele procedure lopen op een aantal plaatsen en met kleine onderlinge verschillen al lang. Zij zijn ten dele

⁴⁰ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 12-13, 74-75.

⁴¹ De Bock 2017, p. 14.

⁴² Hierop is ook gewezen in de evaluatie: Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 10-11.

geëvalueerd, maar van een landelijke uitrol is nog geen sprake. Wel wordt verwacht dat deze experimenten zullen leiden tot een bredere en uniform experiment onder de naam 'nabijheidsrechter', in het kader van de Experimenteerwet.⁴³ De concrete aanpak hiervan is mij nog niet bekend. Ik hoop met het oog op de mogelijke kwalitatieve winstpunten en op de rechtsgelijkheid dat het daar snel van komt.

Die rechtsongelijkheid ziet niet alleen op de lokale verschillen en de ruimte die de rechtspraak heeft om te bepalen of een zaak wel of niet in de pilot wordt behandeld, maar ook op het feit dat de experimenten zich slechts richten op bepaalde type zaken en dat bijgevolg andere typen van zaken niet de vruchten van een snellere, toegankelijker, goedkopere en nabijere procedure kunnen plukken. Zo behandelt de rechter naast de eenvoudige civiele zaken nog vele duizenden andere zaken en behandelt de familierechter nog vele andere zaken dan complexe echtscheidingszaken. Als we die andere zaken als Rechtspraak goed op orde zouden hebben, zou dat probleem minder schrijnend zijn, maar dat is helaas niet het geval. Zo wordt al jaren geklaagd over trage en dure procedures. De verwachting is bovendien dat de snelheid in de zaken die niet binnen een pilot behandeld worden alleen maar verder afneemt, want de inzet van het beperkte rechtbankpersoneel zal met prioriteit op de pilots worden ingezet. Eerder hebben Hartendorp en ik geconcludeerd dat het middensegment aan civiele zaken in het gedrang komt.⁴⁴

Dit roept ook de vraag op: zetten we de beperkte capaciteit van de Rechtspraak dan wel in op de juiste zaken? Dit niet alleen omdat rechtspraak een schaars goed is, maar ook omdat het nodig is om te weten of we ons op de juiste zaken richten om gefundeerde keuzes te maken voor processuele vernieuwingen.⁴⁵ De Bock meent dat wij ons daarom in het algemeen de vraag moeten stellen wat de zaken zijn die ertoe doen en echt belangrijk zijn en welke zaken de rechtspraak wil ontmoedigen.⁴⁶ Op de zaken die er echt toe doen, zou de Rechtspraak volgens mij haar aandacht met de experimenten moeten richten. De in de huidige experimenten behandelde zaken zijn zonder meer van groot belang, maar zijn het ook – gelet op de schaarse middelen – de meest prangende zaken? En zijn die zaken prangend wegens een problematiek waarvoor rechtspraak verantwoordelijkheid draagt? Gaat het om zaken die 'des rechters' zijn? Daarover zou mijns inziens zeker in deze tijden van schaarste de discussie moeten gaan.

Conclusie

De civiele rechter heeft als hoofdtaak recht te doen; recht en rechtsbescherming met een executoriale titel te verschaffen en daarmee ook een bijdrage te leveren aan de rechtseenheid en de rechtsontwikkeling. Daarbij heeft de rechter tot taak een schikking met partijen desgewenst te beproeven en de rechter kan als bijvangst soms een probleem oplossen, maar de rechter heeft naar mijn idee niet als hoofdtaak om (maatschappelijke) problemen op te lossen. Die hoofdtaak wordt de rechter in de

⁴³ Brief van de minister voor Rechtsbescherming aan de voorzitter van de Tweede Kamer van 17 november 2020, kenmerk 3053639, p. 3.

⁴⁴ Hartendorp & Van der Kraats 2021, p. 60.

⁴⁵ De Bock 2017, p. 6-7.

⁴⁶ De Bock 2017, p. 8.

experimenten wel toebedeeld, en kan ten koste gaan van de hiervoor genoemde eigenlijke hoofdtak van de civiele rechter. Dat is in mijn ogen geen goede ontwikkeling; de rechter kan en mag om verschillende redenen niet verantwoordelijk worden gehouden voor het oplossen van (maatschappelijke) problemen. Gebeurt dat wel dan leidt dat tot grote teleurstelling. De rechter is geen Super(wo)man die de wereld redt van alle problemen en oplost wat anderen laten liggen. De experimenten dragen eraan bij dat de rechter toegankelijker wordt en ook vroegtijdig beschikbaar. In zoverre dragen de experimenten bij aan de kwaliteit van rechtspraak. Maar de experimenten brengen ook risico's met zich voor de onafhankelijkheid en onpartijdigheid, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid en de schaduwwerking van het recht. De focus die gelegd wordt op de zaken die binnen de experimenten vallen, heeft ook als risico dat andere zaken minder aandacht krijgen. Er is een discussie nodig in deze tijden van schaarste of de capaciteit wordt ingezet op de juiste rechterlijke zaken. De Rechtspraak heeft (helaas) niet de luxe dat haar hoofdtak van recht doen en rechtsbescherming zo'n rustige bezigheid is dat zij zich kan bezighouden met uitbreiding van het takenpakket. Die hoofdtak kwalitatief goed verrichten, vereist (op het moment) misschien wel al voldoende Super(wo)manpower.

Literatuur

Asser e.a. 2006

W.D.H. Asser, H.A. Groen, J.B.M. Vranken & I.N. Tzankova, *Uitgebalanceerd – eindrapport Fundamentele herbezinning Nederlands burgerlijk procesrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2006.

Bakker 2016

F. Bakker, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak', *NJB-blog* 8 september 2016.

Barendrecht, Van Beek & Muller 2017

M. Barendrecht, K. van Beek & S. Muller, *Menselijk en rechtvaardig. Is de rechtstaat er voor de burger?*, Den Haag: HiiL 2017.

De Bock 2015

R. de Bock, 'Voorbij vrijblijvendheid. Leidraden voor het versterken van de inhoudelijke kwaliteit van rechterlijke beslissingen', *Rechtstreeks* 2015/1.

De Bock 2017

R.H. de Bock, *De toekomst van de civiele rechtspreek – een pleidooi om de rechter niet te ontlasten*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2017.

Bocker, De Groot-van Leeuwen & Laemers 2016

A. Bocker, L. de Groot-van Leeuwen & M. Laemers, *Verschuiving van rechterlijke taken. Een verkennend onderzoek op civiel- en bestuursrechtelijk terrein*, Nijmegen: Radboud Universiteit 2016.

Coenraad & Ingelse 2017

L.M. Coenraad & P. Ingelse, 'Afscheid van de klassieke civiele procedure?', in: L.M. Coenraad e.a., *Afscheid van de klassieke procedure? (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging 2017-1)*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Giesen 2015

I. Giesen, Mr. C. Assers *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. Procesrecht. 1. Beginselen van burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2015.

Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020

H. Grootelaar, D. Schelfhout & I. van Duijneveldt, *Evaluatie Rotterdamse Regelrechter en Haagse Wijkrechter onderzoeksrapportage*, Research Memorandum nr. 1, Den Haag: Raad voor de Rechtspraak 2020.

Hartendorp & Van der Kraats 2021

R. Hartendorp & K.G.F. van der Kraats, 'Verschoven panelen: digitale geschilbeslechting en rechterlijke conflictoplossing in civiele zaken', in: M.J. Dubelaar e.a., *Conflictoplossing: het domein van rechters? Een vergelijkende studie naar rechterlijke en alternatieve conflictoplossing in verschillende rechtsgebieden*, Deventer: Wolters Kluwer 2021.

Heemskerk & Teuben 2021

W. Heemskerk & K. Teuben, *Hugenholtz/Heemskerk. Hoofdlijnen van Nederlands burgerlijk procesrecht*, Dordrecht: Convoy Uitgevers 2021.

Van der Kraats 2019

K.G.F. van der Kraats, 'Experimenten in de civiele rechtspraak: een oplossing voor welk probleem?', in: *Rechtspraak om de hoek*, Justitiële Verkenningen, WODC 2019-1.

Van der Kraats 2022

K.G.F. van der Kraats, *Het civiele procesrecht als struikelblok*, Boom juridisch 2022.

Steenberghe 2019

H. Steenberghe, 'De mondelinge behandeling en de schikking', in: D. de Groot & H. Steenberghe (red.), *De mondelinge behandeling in civiele zaken*, Den Haag: Boom juridisch 2019.

Verschoof 2013

R.J. Verschoof, *Waar gaat het over?*, Den Haag: Sdu 2013.

Vranken 2003

J.B.M. Vranken, 'Abolitionisme in het privaatrecht', *WPNR* 2003/6559.

Vranken & Snel 2019

J. Vranken & M. Snel, 'De civiele rechter in Nederland op de schopstoel', *Nederlands Juristenblad* 2019/687.

Hoe succesvol zijn de experimenten ter realisering van maatschappelijk effectieve rechtspraak?

Bert Marseille

Inleiding

De Rechtspraak heeft maatschappelijke effectiviteit hoog in het vaandel staan.¹ Om te kijken hoe de maatschappelijke effectiviteit van de rechtspraak kan worden vergroot, is de afgelopen jaren een groot aantal experimenten uitgevoerd. Die hielden in dat rechters geschillen op een andere manier behandelden dan volgens de reguliere procedure. Om te ontdekken in hoeverre die experimenten een bijdrage kunnen leveren aan het bereiken van het ideaal van maatschappelijk effectieve rechtspraak, is onderzoek gedaan naar het functioneren ervan.

Dat onderzoek is per definitie spannend. Niet alleen voor de opdrachtgever, die hoopt dat eruit blijkt dat de experimenten voldoen aan de verwachtingen. Maar ook voor de onderzoekers, die hopen dat het hun lukt met hun onderzoek die vraag overtuigend te beantwoorden.

In deze bijdrage kijk ik naar onderzoek dat is gedaan naar vijf experimenten ter bevordering van maatschappelijk effectieve rechtspraak die de Rechtspraak de afgelopen jaren heeft ondernomen.² Die betroffen de spreekuurrechter in Noord-Nederland, de Haagse wijkrechter, de Rotterdamse regelrechter, de wijkrechtbank Eindhoven en de wijkrechtspraak op Zuid in Rotterdam.³ De vraag die ik probeer te beantwoorden is in hoeverre dat onderzoek betrouwbare informatie heeft opgeleverd over de mate waarin de verschillende experimenten hebben bijgedragen aan maatschappelijk effectieve rechtspraak, en in hoeverre op basis van die onderzoeken goed onderbouwde beslissingen kunnen worden genomen over het vervolg van de experimenten.

¹ Verberk 2020, p. 33-40.

² Er hebben meer experimenten plaatsgevonden waar onderzoek naar is verricht; ik heb deze vijf gekozen, omdat daarin sprake is van een substantieel andere werkwijze dan de reguliere werkwijze door de rechter.

³ M. Hertogh e.a. 2018; Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020; Doornbos & Hanoeman 2021, Jongebreur & Onstenk 2022.

Ter beantwoording van deze twee vragen inventariseer ik wat uit de verschillende onderzoeksrapporten valt op te maken over 1) de uitgangspunten en inhoud van het betreffende experiment ('project'), 2) de manier waarop het project is onderzocht ('onderzoek') en 3) de bevindingen van het onderzoek ('bevindingen').

Twee van de drie onderdelen van die inventarisatie bestaan uit meerdere elementen. Ze worden in tabel 1 opgesomd.

Tabel 1. Acht geïnventariseerde elementen van de onderzoeken naar de experimenten.

Project	
1.	Wat zijn de doelstellingen van het project?
2.	Op welke doelgroep (geschillen, personen) richt het project zich?
3.	Wat is de looptijd van het project?
4.	Wat is de werkwijze van het project?
5.	Zijn er aanpassingen geweest gedurende de uitvoering van het project?
Onderzoek	
6.	Wat hield het onderzoek in en hoe uitgebreid was het?
7.	Is in het onderzoek een vergelijking gemaakt met de reguliere procedure bij de rechter?
Bevindingen	
8.	Wat zijn de resultaten van het project (zoals: aantal ter zitting behandelde zaken; schikking of uitspraak; doorlooptijden; tevredenheid betrokkenen)

Op basis van de inventarisatie probeer ik vervolgens de twee hiervoor geformuleerde onderzoeksvragen te beantwoorden. De inventarisatie gebeurt in de volgende drie paragrafen. In de slotparagraaf beantwoord ik de beide onderzoeksvragen.

Bij de aanduiding van de verschillende experimenten maak ik veelal – korthedshalve – gebruik van de plaats waar ze zijn of worden uitgevoerd: Noord-Nederland, Den Haag, Rotterdam, Eindhoven en Rotterdam-Zuid. Omdat de experimenten in Den Haag en Rotterdam veel overeenkomsten vertonen en ook gezamenlijk zijn onderzocht, behandel ik die twee projecten ook steeds gezamenlijk.

Project

Een overeenkomst tussen de vijf projecten is dat ze alle experimenteren met een werkwijze die afwijkt van de reguliere werkwijze van de rechter. De projecten wijken elk op hun eigen wijze af, maar desondanks zijn er duidelijke overeenkomsten tussen enerzijds die in Noord-Nederland, Den Haag en Rotterdam, en anderzijds die in Eindhoven en Rotterdam-Zuid. De eerste drie projecten zijn erop

gericht om in relatief eenvoudige civiele geschillen de toegang tot de rechter te vergroten. Het instrument dat daartoe wordt gebruikt is artikel 96 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv), dat partijen de mogelijkheid biedt samen hun geschil aan de rechter voor te leggen.⁴ Behalve die zogeheten tweezijdige aanmelding, is het op grond van die bepaling ook mogelijk dat een van beide partijen zich tot de rechter wendt. In dat geval wordt gesproken van een eenzijdige aanmelding. Het komt dan alleen tot een zaak bij de rechter als de andere partij ermee akkoord is de zaak aan de rechter voor te leggen. De overeenkomst tussen de projecten in Eindhoven en Rotterdam-Zuid is dat het gaat om rechtspraak in de wijk, in het bijzonder gericht op mensen die verdacht worden van een strafbaar feit en waarbij sprake is van zogeheten multiproblematiek.

Voor elk van de vijf projecten beschrijf ik hierna kort de doelstelling van het project, de doelgroep, de looptijd en de werkwijze van het project en in hoeverre de werkwijze tijdens het project is aangepast.

Spreekuurrechter Noord-Nederland

Doelstelling: Het doel van het project is snel en laagdrempelig contact met de rechter, gericht op het oplossen van het geschil. De laagdrempeligheid bestaat eruit dat de mondelinge behandeling ter zitting plaatsvindt zonder voorafgaande uitwisseling van processtukken en doordat de aanwezigheid van een advocaat niet is vereist.⁵

Doelgroep: In beginsel komen alle kantongeschillen over burgerlijke rechten en plichten zoals geregeld in boek 3 tot en met 7 BW in aanmerking voor behandeling door de spreekuurrechter. Er is echter een aantal uitzonderingen: geschillen waarin een bijzondere rechter bevoegd is, geschillen waarvoor Rv een speciale procedure kent, zaken die rechtshulpverleners zelf bevredigend zouden kunnen oplossen, zaken en personen die ongeschikt lijken voor de spreekuurrechter, zoals onbetwiste vorderingen, personen met psychiatrische problemen, personen die er niet van te overtuigen zijn dat ze wel eens ongelijk kunnen krijgen of bij voorbaat niet bereid zijn een oplossing te vinden, personen die zich niet in staat achten om over hun probleem te vertellen en personen die geen belang hebben bij een snelle oplossing van het geschil.⁶

Looptijd: Aanmelding van zaken was mogelijk van mei 2016 tot mei 2018. Het experiment is in de loop van 2018 beëindigd.⁷

Werkwijze: Zaken die binnen de doelgroep van de spreekuurrechter vielen, konden worden aangemeld bij het Bureau Spreekuurrechter in Assen, dat onderdeel was van de rechtbank Noord-Nederland.⁸

⁴ Art. 96 Rv luidt als volgt: 1. In alle zaken die slechts rechtsgevolgen betreffen die ter vrije bepaling van partijen staan, kunnen zij zich samen tot een kantonrechter van hun keuze wenden en zijn beslissing inroepen. Het geding wordt gevoerd op de wijze als door de kantonrechter bepaald. 2. Indien slechts een van partijen zich tot de kantonrechter wendt voor toepassing van het eerste lid, wordt aan haar keuze slechts gevolg gegeven indien alle andere partijen de kantonrechter berichten dat zij instemmen met deze keuze.

⁵ Hertogh e.a. 2018, p. 7.

⁶ Hertogh e.a. 2018, p. 24-26.

⁷ Hertogh e.a. 2018, p. 8.

⁸ Hertogh e.a. 2018, p. 24.

Zaken konden alleen worden aangemeld door een beperkt aantal met name genoemde instanties (Juridisch Loket, rechtsbijstandsverzekeraars).⁹ Zaken werden zo snel mogelijk op een zitting gepland, op de rechtbank of ter plekke van het geschil. Partijen mochten zich laten bijstaan (al dan niet door een juridische professional), maar konden het gesprek met de rechter niet overlaten aan degene die hen bijstond.¹⁰ Voorafgaand aan de zitting werden geen stukken tussen partijen gewisseld.¹¹ Op de zitting werd geprobeerd een oplossing voor het geschil te vinden. Lukte dat niet, dan deed de rechter uitspraak.

Aanpassing van de doelstelling? Aanvankelijk werden alleen ‘tweezijdig’ aangemelde zaken in behandeling genomen, later gold dat ook voor ‘eenzijdig’ aangemelde zaken.¹² In die zaken zocht het Bureau Spreekuurrechter contact met de andere partij met het verzoek aan de procedure deel te nemen.¹³

Wijkrechter Den Haag en regelrechter Rotterdam

Doelstelling: De doelstelling van beide projecten is het vergroten van de toegang tot de rechter door partijen in een snelle en goedkope procedure op eenvoudige wijze hun geschil aan de kantonrechter te laten voorleggen. In Den Haag is de doelstelling identiek aan die in Rotterdam, maar met als toevoeging dat de betere toegang tot de rechter zou moeten bijdragen aan het vergroten van de leefbaarheid van de wijk.¹⁴

Doelgroep: In Rotterdam bestaat de doelgroep uit rechtzoekenden, in of buiten het arrondissement, die de weg naar de reguliere rechter niet gemakkelijk weten te vinden. Het experiment richt zich op zaken betreffende wonen (huurgeschillen), werken (arbeidsconflicten) en winkelen (consumentenzaken). In Den Haag bestaat de doelgroep uit alle rechtzoekenden in het arrondissement die betrokken zijn bij een leefbaarheidsgeskil (overlastzaken, burengeschillen, woninggebreken en VvE-geschillen) en die de weg naar de rechter niet gemakkelijk weten te vinden.¹⁵

Looptijd: De pilot is in het najaar van 2018 gestart en loopt op dit moment nog.¹⁶

Werkwijze: De werkwijze van de projecten in Den Haag en Rotterdam houdt in dat partijen hun zaak zelf (tweezijdig dan wel eenzijdig) bij de rechter kunnen aanbrengen met een digitaal aanmeldformulier, een relatief laag griffierecht betalen en zelf het woord kunnen voeren op de zitting. Het streven is om zaken snel op zitting te brengen en daar zo veel mogelijk te proberen een oplossing voor het geschil te vinden.

Aanpassingen? Geen.

⁹ Hertogh e.a. 2018, p. 25.

¹⁰ Hertogh e.a. 2018, p. 29.

¹¹ Hertogh e.a. 2018, p. 10.

¹² Hertogh e.a. 2018, p. 10.

¹³ Hertogh e.a. 2018, p. 8, p. 27.

¹⁴ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 35.

¹⁵ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 36.

¹⁶ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 7.

Wijkrechtbank Eindhoven

Doelstelling: Doel van het Eindhovense project is een ‘integrale’¹⁷ en ‘duurzame’ oplossing van ‘multiproblematiek’ met een strafrechtelijke component, het verminderen van de overlast in de buurt, het versterken van de band tussen de rechtspraak en de samenleving en het verbeteren van de ‘ketensamenwerking’.¹⁸

Doelgroep: De doelgroep van de wijkrechtbank bestaat uit personen die worden verdacht van een strafbaar feit dat ze hebben bekend, die wonen in de wijk Woensel en waarbij sprake is van multiproblematiek.¹⁹

Looptijd: Het experiment is gestart in maart 2019 en loopt op dit moment nog steeds.²⁰

Werkwijze: De procedure begint met het aanbrengen van de zaak bij de wijkrechtbank. Het Openbaar Ministerie is de instantie die zaken aanbrengt. De rechtbank neemt contact op met de verdachte om te vragen of die ermee akkoord is dat zijn zaak door de wijkrechtbank wordt behandeld. De verdachte wordt daartoe in contact gebracht met een ‘regieadvocaat’, die hem bij die beslissing (en als hij positief beslist: bij de rest van de procedure) bijstaat. Als de toestemming binnen is, wordt een zitting gepland. Twee weken daarvoor wordt een ‘casusoverleg’ gehouden. De spil daarvan is de ‘procesregisseur’ van de gemeente. Hiervoor worden uitgenodigd de officier van justitie, de reclasseringsmedewerker en alle instanties die relevant zijn voor de casus. Niet aanwezig zijn de verdachte, diens advocaat, de rechter en diens juridisch medewerker. Het doel van het casusoverleg is het bespreken van de zaak van de verdachte. Op de zitting spreekt de rechter met de verdachte en alle betrokken partijen om te kijken hoe een oplossing voor diens problemen kan worden gevonden. De officier van justitie formuleert weliswaar een strafeis, maar die heeft niet het karakter van een strafeis bij een reguliere zitting. Hij noemt met name de bijzondere voorwaarden die hij opgelegd zou willen zien. De zitting kan resulteren in een vonnis of een voorwaardelijk sepot. Enige tijd na de zitting overleggen de ‘ketenpartners’ over de uitvoering van de maatregelen of bijzondere voorwaarden. Als regel wordt een vervolgzitting gepland, waarin de voortgang van de maatregelen of bijzondere voorwaarden wordt besproken met de verdachte en de ketenpartners. Het is mogelijk dat een tweede vervolgzitting wordt gehouden. Aan het eind van de eerste of tweede vervolgzitting wordt de procedure beëindigd. De officier van justitie ontvangt een schriftelijke kennisgeving van de beëindiging.²¹

Aanpassingen? De doelgroep was ‘bewoners van de wijk Woensel’, maar is direct bij de start van het project uitgebreid naar ‘bewoners van Eindhoven’, met als consequentie dat zittingen niet alleen maar in de wijk worden gehouden, maar ook in de vestiging van de rechtbank in Eindhoven.

¹⁷ Woorden of zinsdelen zijn tussen dubbele aanhalingstekens geplaatst als ze woordelijk aan de documenten van het betreffende project zijn ontleend.

¹⁸ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 9. Onder ketensamenwerking wordt verstaan, de samenwerking tussen de rechtspraak, het OM en andere partijen (zoals reclassering en andere hulpverleners) die betrokken zijn bij de reactie van de overheid op strafbare feiten.

¹⁹ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 89.

²⁰ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 8.

²¹ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 88-92.

Bovendien stelde men de wijkrechtbank ook open voor het behandelen van andere zaken dan die met een strafrechtelijke component.²²

Wijkrechtspraak op Zuid, Rotterdam

Doelstelling: Doel van het project is om voor bewoners met ‘problematiek op meerdere leefgebieden’ integrale hulp te bieden en ‘in samenhang’ tot een ‘duurzame oplossing komen’; de beslissingen van de wijkrechter moeten daaraan bijdragen.²³

Doelgroep: De doelgroep van het project bestaat uit personen met ‘multiproblematiek’ die via het strafrecht, via de schuldenrechter of via een ‘zorgsignaal’ van het sociaal wijkteam van de gemeente in beeld zijn gekomen bij de rechter.²⁴

Looptijd: Het project loopt vanaf het voorjaar 2020.²⁵

Werkwijze: Instanties die zaken aanbrengen zijn het sociale wijkteam van de gemeente en het Openbaar Ministerie.²⁶ Voordat een zaak ter zitting wordt behandeld, wordt deze, onder regie van het Zorg- en Veiligheidshuis, in een multidisciplinair overleg besproken.²⁷ Daarvoor wordt iedereen uitgenodigd die met de zaak te maken heeft, behalve de persoon over wie het overleg gaat en de rechter. Het multidisciplinair overleg leidt tot een advies aan de rechter. Vervolgens komt de zaak op een zitting (niet op de rechtbank, maar in de wijk) waar de rechter een beslissing neemt.²⁸

Aanpassingen: Omdat het aantal zaken achterbleef bij de verwachtingen, is het project uitgebreid van twee naar vijf wijken (behalve Bloemhof en Hillesluis ook Afrikaanderwijk, Feijenoord en Vreewijk).²⁹

²² Dat heeft geleid tot het behandelen van vijf zaken van mensen met grote betalingsachterstanden voor hun zorgverzekeringspremies. Doornbos & Hanoeman 2021, p. 97, p. 101.

²³ Die algemene doelstelling is gespecificeerd in negen meer concrete doelstellingen: 1) Deelnemende bewoners ervaren steun en willen aan de slag met hun problemen. 2) Bijstand door gespecialiseerde (sociaal) advocaten. 3) Lagere drempel om naar zitting te komen in de wijk. 4) Door de integrale aanpak ontstaat inzicht in de multiproblematiek waardoor de wijkrechter de problematiek van de bewoner integraal en in samenhang kan behandelen; beslissingen van de rechter leiden tot duurzame oplossingen. 5) De wijkrechter formuleert zijn beslissingen in voor de bewoner begrijpelijke bewoordingen. 6) Er is één casemanager die de regie voert. 7) Er zijn bij de deelnemende bewoners minder terugkerende meldingen bij hulpverleners en de rechtbank. 8) Ketenpartners in de wijken kennen elkaar en weten elkaar te vinden. 9) En er is toegenomen kennis over multiproblematiek bij professionals. Jongebreur & Onstenk 2022, p. 9-10.

²⁴ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 9.

²⁵ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 8.

²⁶ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 13-14. De stap tussen het signaleren van een zaak door een van die twee instanties en de aanmelding van een zaak wordt in het onderzoek niet beschreven, maar aannemelijk is dat er contact is met de betrokkene over de vraag of hij zijn zaak door de wijkrechtbank op Zuid wil laten behandelen.

²⁷ Daarin werken justitie, zorginstellingen en de gemeente samen bij complexe problemen rond overlast, huiselijk geweld en criminaliteit.

²⁸ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 16-17.

²⁹ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 9.

Onderzoek

Spreekuurrechter Noord-Nederland

Wat is onderzocht? Ten behoeve van het onderzoek zijn 10 zittingen bijgewoond en 20 interviews afgenomen met personen van binnen en buiten de rechtbank die bij het project betrokken zijn. Daarnaast is een enquête uitgezet onder personen die als partij bij een procedure van de spreekuurrechter waren betrokken. Van de partijen die hebben deelgenomen aan een procedure bij de spreekuurrechter hebben er 47 een vragenlijst ingevuld,³⁰ van de partijen die wel zijn benaderd maar niet hebben deelgenomen aan een procedure hebben er 9 een vragenlijst ingevuld.³¹

Is een vergelijking gemaakt met de reguliere procedure? Niet systematisch, maar hier en daar worden in het onderzoek wel vergelijkingen gemaakt met de reguliere procedure. Zo wordt opgemerkt dat de werkwijze van de spreekuurrechter in de praktijk nauwelijks afwijkt van het optreden van de rechter op kantoncomparities, maar ook dat het aantal schikkingen bij de spreekuurrechter veel hoger ligt dan in reguliere kantonprocedures.³²

Wijkrechter Den Haag en regelrechter Rotterdam

Wat is onderzocht? Het onderzoek vond plaats vanaf de start van het experiment, in het najaar van 2018, tot februari 2020.³³ In het kader van het onderzoek zijn 2 zittingen bijgewoond, 27 interviews afgenomen (waarvan 20 met personen binnen de rechtspraak en 7 met personen buiten de rechtspraak) en zijn 114 webenquêtes afgenomen bij rechtzoekenden, waarvan ruim de helft met personen waarvan het geschil ter zitting is behandeld.³⁴

Is een vergelijking gemaakt met de reguliere procedure? Nee.

Wijkrechtbank Eindhoven

Wat is onderzocht? Het onderzoek besloeg de periode van maart 2019 tot juni 2021.³⁵ Ten behoeve van het onderzoek zijn 50 dossiers bestudeerd van zaken die in het kader van het experiment zijn behandeld, zijn 41 zittingen bijgewoond, 27 interviews afgenomen met professionals die bij het project zijn betrokkenen en 4 interviews met verdachten die een procedure bij de wijkrechtbank hebben meegemaakt.³⁶

Is een vergelijking gemaakt met de reguliere procedure? Nee.

³⁰ Waarvan 41 volledig en 6 deels.

³¹ Hertogh e.a. 2018, p. 16-17.

³² De onderzoekers noemen twee onderzoeken. Uit het ene blijkt dat in procedures op tegenspraak in het segment van € 5.000 tot € 25.000 in 28% van de zaken wordt geschikt, uit het andere dat de uitkomst van de comparitie na antwoord in 58 van de 100 gevallen was: doorprocederen, in 29 gevallen: een schikking, en in 13 gevallen: werkafspraken. Zie Hertogh e.a. 2018, p. 69.

³³ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 18.

³⁴ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 19-21.

³⁵ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 8.

³⁶ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 55-59.

Wijkrechtspraak op Zuid, Rotterdam

Wat is onderzocht? Het onderzoek besloeg de periode van voorjaar 2020 tot september 2022. Er is een enquête uitgezet onder professionals die betrokken zijn bij de wijkrechtspraak op Zuid. Die is door 42 personen ingevuld. Daarnaast zijn 5 groepsinterviews gehouden met professionals waaraan in totaal 19 professionals hebben deelgenomen.³⁷

Is een vergelijking gemaakt met de reguliere procedure? Alleen in de vorm van in interviews opgetekende observaties door betrokkenen bij het project.

Een vergelijking tussen de onderzoeken

De omvang van de onderzoeksactiviteiten betreffende de verschillende projecten is in tabel 2 samengevat.

Tabel 2. Onderzoeksactiviteiten

Projecten	Onderzoeksactiviteiten		
	Bijgewoonde zittingen	Interviews/enquêtes professionals ³⁸	Interviews/enquêtes justitiabelen
Noord-Nederland	10	20	56
Den Haag en Rotterdam	2	27	114
Eindhoven	41	27	4
Rotterdam-Zuid	-	42	-

Uit tabel 2 blijkt dat in alle onderzoeken informatie is ingewonnen bij een substantieel aantal professionals, terwijl slechts in twee van de vier onderzoeken een substantieel aantal zittingen is bijgewoond en informatie is ingewonnen bij justitiabelen die bij de procedure betrokken waren.

Bevindingen

Spreekuurrecht Noord-Nederland

In de twee jaar dat het experiment liep, zijn in totaal 160 geschillen aangemeld. 29 zijn tweezijdig aangemeld, 131 eenzijdig. Van de aangemelde zaken zijn er 64 op een zitting behandeld (40%). De kans dat een zaak ter zitting wordt behandeld is bijna twee keer zo groot bij een tweezijdig aangemelde zaak (66%) als bij een eenzijdig aangemelde zaak (34%).³⁹ Een mogelijke verklaring is dat tweezijdig aangemelde zaken maar één hobbel hoeven te nemen (ze moeten voldoen aan de criteria om door de spreekuurrecht in behandeling te worden genomen), terwijl eenzijdig aangemelde

³⁷ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 8.

³⁸ In Rotterdam-Zuid ging het om een enquête, in de andere projecten om interviews.

³⁹ Hertogh e.a. 2018, p. 8-9.

zaken twee hobbels moeten nemen (de andere partij moet ook akkoord zijn met behandeling van de zaak door de spreekuurrechter).

Het onderzoek biedt geen duidelijkheid over de vraag hoe lang het gemiddeld duurt voordat een zaak op zitting komt.⁴⁰ De grootste categorie van ter zitting behandelde zaken betreft burengeschillen (33 van de 64 zaken).⁴¹ De zitting wordt in 56% van de gevallen op de rechtbank gehouden, in 44% ter plaatse van het geschil.⁴² In 60% van de gevallen komen partijen samen met een vertegenwoordiger naar de zitting. Dat is in een ruime meerderheid iemand van een rechtsbijstandsverzekeraar en bijna nooit een advocaat. Zittingen duren vaak drie tot vier uur.⁴³ In 91% van de gevallen wordt ter zitting een schikking bereikt.⁴⁴

Procespartijen waarden de procedure met een 7,6.⁴⁵ Positief is men vooral over de snelheid, het menselijke aspect en de lage kosten. Negatieve geluiden zijn er over de lange duur van de zitting en ervaren druk om tot een schikking te komen.⁴⁶

Degenen die niet aan een procedure wilden meewerken (de wederpartij van iemand die zich eenzijdig had aangemeld), meldden als reden voor hun weigering dat ze zich niet bewust zijn van het geschil, dat ze dat niet als hun probleem ervaren en dat de verhouding met de andere partij blijvend is verstoord.⁴⁷

Uit het onderzoek blijkt niet dat in de gesprekken met rechters en juridisch medewerkers van de rechtbank en met rechtsbijstandverleners is gevraagd hoe zij het experiment hebben ervaren.

Wijkrechter Den Haag en regelrechter Rotterdam

In Rotterdam en Den Haag werden in totaal 263 zaken aangemeld, waarvan er 82 ter zitting zijn behandeld (31%).⁴⁸ De belangrijkste oorzaak van het relatief geringe aantal ter zitting behandelde zaken is dat als slechts een van de partijen zich bij de rechtbank meldde, de andere partij in de meeste gevallen niet bereid bleek samen het geschil aan de rechter voor te leggen. Het overgrote deel van de zaken werd eenzijdig in plaats van gezamenlijk aangemeld (72% in Rotterdam, 88% in Den Haag). Van de gezamenlijk aangemelde zaken werd 72% op de zitting behandeld, van de eenzijdig aangemelde zaken 21%.⁴⁹

⁴⁰ Vermeld wordt wel dat 17% van de zaken tussen 0-4 weken op zitting komt, 33% tussen 5-8 weken, 28% tussen 9-12 weken en 25% na meer dan 12 weken. Hertogh e.a. 2018, p. 40.

⁴¹ Hertogh e.a. 2018, p. 44.

⁴² Hertogh e.a. 2018, p. 45.

⁴³ Hertogh e.a. 2018, p. 9-11.

⁴⁴ Hertogh e.a. 2018, p. 69.

⁴⁵ Hertogh e.a. 2018, p. 67.

⁴⁶ Hertogh e.a. 2018, p. 68-72.

⁴⁷ Hertogh e.a. 2018, p. 37.

⁴⁸ In Rotterdam werden 150 zaken aangemeld, waarvan 51 ter zitting werden behandeld. In Den Haag werden 113 zaken aangemeld, waarvan 31 ter zitting werden behandeld.

⁴⁹ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 45.

Van de in Rotterdam ter zitting behandelde zaken resulteerde 84% in een schikking, van de in Den Haag behandelde zaken 61%.⁵⁰

De gemiddelde doorlooptijd tot aan de zitting bedroeg in Rotterdam 7 weken, in Den Haag 11 weken. Voor de gemiddelde duur van de procedure maakt het een enorm verschil of de zaak ter zitting wordt geschikt. Is dat het geval, dan duurt de procedure gemiddeld 8 weken (in Rotterdam) respectievelijk 10 weken (in Den Haag). Werd de procedure afgesloten met een uitspraak, dan duurde die 29 (in Rotterdam) respectievelijk 22 weken (in Den Haag).⁵¹

In de onder partijen afgenomen webenquête is gevraagd wat de reden was om zich bij de rechter te melden. De antwoordmogelijkheden 'lage kosten', 'de korte termijn waarbinnen mijn zaak kon worden behandeld', 'de grote kans om tot een oplossing te komen' en 'de informele werkwijze van de regierechtter' worden alle vier ongeveer even vaak genoemd.⁵² Op de vraag of men, als de zaak niet aan de regel-/wijkrechter had kunnen worden voorgelegd, de 'gewone' rechter had benaderd, antwoorden 32 respondenten met 'ja' en 29 met 'nee'.⁵³ De respondenten geven hoge rapportcijfers. Bij de 40 Rotterdamse respondenten scoort de rechter gemiddeld een 8,5. Bij de 22 Haagse respondenten ligt de gemiddelde score lager, vanwege 5 respondenten die de rechter een 1 of 2 geven. Bij de overige 17 respondenten ligt de gemiddelde score even hoog als die in Rotterdam.⁵⁴ Wordt de tevredenheid beïnvloed door de uitkomst? Omdat er maar weinig zaken niet in overeenstemming resulteren, kunnen de onderzoekers hier weinig met zekerheid over zeggen. Over de respondenten wier procedure in een vonnis eindigde schrijven ze:

'Het overgrote deel van de respondenten geeft (...) aan tevreden te zijn met het vonnis, al is er met name in Den Haag ook een aantal respondenten dat aangeeft niet tevreden te zijn met het vonnis. De reden hiervoor is meestal dat de rechtzoekende het vonnis niet als een oplossing voor het geschil ziet. (...) Daarbij moet overigens worden opgemerkt dat dit voor de andere partij naar verwachting heel anders ligt.'⁵⁵

Dat suggereert dat de tevredenheid van partijen met een vonnis mede wordt bepaald door de vraag hoe gunstig dat is. Net als in het onderzoek naar de spreekuurrechter hebben de onderzoekers maar weinig informatie kunnen inwinnen bij personen die wel zijn benaderd om aan een procedure deel te nemen, maar niet op dat verzoek zijn ingegaan. De redenen daarvoor lijken overeen te komen, blijktens een citaat van een 'weigeraar':

⁵⁰ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 60.

⁵¹ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 63.

⁵² Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 74.

⁵³ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 75.

⁵⁴ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 78.

⁵⁵ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 82.

‘Wij vinden dat de wederpartij gewoon aansprakelijk is. Wij hebben niets verkeerd gedaan.’⁵⁶

Wijkrechtbank Eindhoven

De wijkrechtbank heeft gedurende de twee jaar waarop het onderzoek betrekking had 49 strafzaken en 5 civiele zaken behandeld.⁵⁷ Naast die 54 zaken zijn er 30 zaken waarin wel een poging is gedaan de zaak aan het project te laten meedoen, maar zonder succes.⁵⁸

De strafzaken zijn aangebracht via ZSM, een door het Openbaar Ministerie gehanteerde werkwijze, die erop is gericht dat de officier van justitie, in samenspraak met ‘ketenpartners’ (politie, reclasering, slachtofferhulp, kindbescherming en HALT), zo snel mogelijk nadat een verdachte van een strafbaar feit in beeld is, een beslissing neemt over de wijze van behandeling van de zaak.⁵⁹ De mogelijke beslissingen kunnen in twee categorieën worden onderverdeeld: de zaak voorleggen aan de rechter (dagvaarden) of zelf afdoen (met een strafbeschikking, of een (voorwaardelijk) sepot).⁶⁰ Bij de via ZSM aangebrachte zaken ging het 17 keer om dagvaardingszaken en 32 keer om voorwaardelijk sepotzaken.⁶¹ Dat is opmerkelijk, omdat voorwaardelijk sepotzaken normaliter door het Openbaar Ministerie zelf worden afgedaan. Overigens werden na 1 maart 2021 geen voorwaardelijk sepotzaken meer bij de wijkrechtbank aangebracht.⁶² Als gevolg daarvan liep het aantal aangebrachte zaken terug van 24 in 2020 naar 10 in 2021.⁶³

Over de visie van de betrokken professionals op het project meldt het onderzoek:

‘Uit de interviews met de professioneel betrokkenen spreekt een grote betrokkenheid en enthousiasme over het doel en de werkwijze van de Wijkrechtbank Eindhoven. Vrijwel alle professionals zien punten ter verbetering en voor sommigen is het enthousiasme misschien nog beperkt tot wat de wijkrechtbank in de toekomst kan betekenen (als ‘stip op de horizon’), maar over het algemeen is men tevreden over de aanpak en de werkwijze van de rechtbank.’⁶⁴

Omdat maar met vier verdachten is gesproken, kunnen uit die interviews geen verstrekkende conclusies worden getrokken. De onderzoekers merken op dat bij de geïnterviewden ‘over het

⁵⁶ Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020, p. 85. Uit de op p. 84 en 85 vermelde gegevens kan worden afgeleid dat er onder de respondenten van de webenquête 7 waren die wel waren benaderd om aan de procedure deel te nemen maar geen gehoor hebben gegeven aan dat verzoek.

⁵⁷ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 97.

⁵⁸ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 100.

⁵⁹ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 74.

⁶⁰ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 9.

⁶¹ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 107.

⁶² Zie over de reden daarvoor: Doornbos & Hanoeman 2021, p. 74.

⁶³ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 107.

⁶⁴ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 132-133.

algemeen een tevreden en prettig gevoel heerst als het gaat om de algehele ervaring bij de wijkrechtbank'.⁶⁵

Wijkrechtspraak op Zuid, Rotterdam

Vanaf voorjaar 2020 tot en met mei 2022 zijn er 105 zaken door de wijkrechtbank behandeld. Het grootste deel van de instroom (77%) is aangemeld via ZSM. Een kleiner deel van de zaken is aangemeld via de rechtbank (12%) en het sociaal wijkteam van de gemeente (6%).⁶⁶

Het onderzoek geeft een goed beeld van de overwegingen van instanties die als 'leverancier' van zaken voor de wijkrechtbank kunnen fungeren, om wel of geen zaken aan de wijkrechtbank aan te leveren:

'Voor het wijkteam is het soms lastig om geschikte casussen op te merken. Ondanks het feit dat zij overtuigd zijn van de meerwaarde die de Wijkrechtspraak op Zuid kan hebben, blijkt de rechtspraak lang niet altijd de meest passende oplossing te zijn in casussen en blijken trajecten in het vrijwillige kader soms meer passend. (...) Daarnaast stelt het wijkteam dat het niet altijd noodzakelijk is om de Wijkrechtspraak in te schakelen om problemen op te lossen. Zoals bijvoorbeeld bij een dreigende uithuiszetting, waarbij het wijkteam aan de slag gaat om een oplossing te vinden.'

Over de tijdigheid is alleen bekend dat de zittingen gemiddeld ongeveer een maand nadat de zaak in het multidisciplinair overleg is besproken, worden gehouden.⁶⁷

Over de uitkomst van de procedure meldt het onderzoek dat van de zaken waarvan een afdoening bekend is, in 4 van de 10 gevallen bijzondere voorwaarden zijn opgelegd en in 3 van de 10 gevallen een taakstraf. De overige gevallen vallen in de categorieën 'geen straf of maatregel', 'anders' en 'aangehouden'. Al met al neemt de rechter in een meerderheid van de zaken géén beslissing in het kader van een traject ten bate van een duurzame oplossing van de problemen van de verdachte.⁶⁸ Bij het project betrokken professionals zeggen dat zij zien dat, doordat de zittingen in de wijk plaatsvinden, de betrokken bewoners vaker aanwezig zijn bij de zitting in vergelijking met reguliere zittingen. 77% van geïnterviewde professionals is overtuigd van de meerwaarde van het project. De belangrijkste reden hiervoor is de laagdrempeligheid.⁶⁹

De professionals zijn ook van mening dat de zittingen van het project Wijkrechtspraak op Zuid een grote toegevoegde waarde hebben ten opzichte van reguliere zittingen. De toegevoegde waarde zit voornamelijk in de extra tijd die beschikbaar is tijdens de zitting (voor de behandeling van een zaak ter zitting worden 40 of 60 minuten uitgetrokken).⁷⁰ Hierdoor is het volgens de geïnterviewde

⁶⁵ Doornbos & Hanoeman 2021, p. 139.

⁶⁶ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 13-14

⁶⁷ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 5.

⁶⁸ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 29.

⁶⁹ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 5.

⁷⁰ Jongebreur & Onstenk 2022, p. 23.

professionals mogelijk om meer aandacht te schenken aan de persoonlijke omstandigheden van de betrokken bewoners, wat ook bijdraagt aan hun 'commitment' en 'motivatie'. Doordat bewoners merken dat er goed naar hen wordt geluisterd en gekeken wordt naar de omstandigheden, staan de bewoners tijdens de zitting meer open voor hulp en/of zorg, aldus de professionals.

Conclusie

Na de inventarisatie van acht aspecten van (het onderzoek naar) de vijf experimenten ter bevordering van maatschappelijke effectieve rechtspraak kom ik terug bij de twee vragen die ik aan het begin van deze bijdrage formuleerde: in hoeverre heeft dat onderzoek betrouwbare informatie opgeleverd over de mate waarin de verschillende experimenten hebben bijgedragen aan maatschappelijk effectieve rechtspraak, en in hoeverre kunnen op basis van die onderzoeken goed onderbouwde beslissingen worden genomen over het vervolg van de experimenten? Ter beantwoording van die beide vragen maak ik vijf opmerkingen.

1. Wat allereerst opvalt aan de onderzoeken naar de experimenten is dat ze op inzichtelijke wijze verslag doen van wat is onderzocht en welke resultaten dat heeft opgeleverd. Dat neemt niet weg dat sprake is van substantiële lacunes in de gegevensverzameling. De meest opvallende lacune betreft de ervaringen van rechtzoekenden, waarover twee van de onderzoeken (nagenoeg) geen informatie bevatten. Ook informatie die het mogelijk maakt de experimentele met de reguliere werkwijze te vergelijken, is nagenoeg afwezig. Een handicap is daarnaast dat niet steeds voldoende gegevens beschikbaar waren om de alternatieve werkwijze op waarde te schatten en dat drie van de vijf projecten (Den Haag, Eindhoven en Rotterdam-Zuid) dermate ruim geformuleerde doelstellingen hebben dat het, los van de lacunes in de gegevensverzameling, schier onmogelijk is om twee jaar na de start van het experiment vast te stellen of die doelstellingen zijn behaald.

2. Dat neemt niet weg dat het op basis van de onderzoeken wel mogelijk is iets te zeggen over de sterke en zwakke kanten ervan. Een sterk punt van de spreekuurrechter in Noord-Nederland, de Haagse wijkrechter en de Rotterdams regelrechter is de verruimde toegang tot de rechter. Een kanttekening daarbij is dat die alleen geldt voor zover partijen het erover eens zijn hun geschil samen aan de rechter voor te leggen. De sterke kant van de projecten met de wijkrechter in Eindhoven en de wijkrechtspraak in Rotterdam-Zuid is de intensieve aandacht voor de multiproblematiek van de betrokken personen.

Een zwak punt dat alle vijf projecten met elkaar gemeen hebben, betreft het geringe aantal zaken dat zich aandient om door de spreekuur-, regel- of wijkrechter te worden behandeld. Drie van de vijf projecten moesten hun doelstellingen aanpassen om voldoende zaken te kunnen behandelen en voor alle vijf projecten geldt dat zich minder zaken aandien dan gehoopt. Het 'zoeken naar zaken' leidt er bovendien toe dat veel tijd wordt besteed aan andere activiteiten dan geschilbeslechting door de rechter. Een zwak punt in Noord-Nederland, Rotterdam en Den Haag is dat sprake is van 'afroming' (de kansrijke zaken bereiken het project, de moeilijke zaken blijven buiten beeld), in

Eindhoven en Rotterdam-Zuid van ‘verdringing’ (de rechter behandelt zaken – voorwaardelijke septs – die eigenlijk door het Openbaar Ministerie zouden moeten worden behandeld).

3. Ook al blijken uit de vier onderzoeken een aantal sterke en zwakke kanten van de verschillende projecten, dat neemt niet weg dat – zoals gezegd – allerlei informatie ontbreekt die noodzakelijk is om te kunnen vaststellen in hoeverre de projecten als een succes kunnen worden beschouwd en in hoeverre de gehanteerde werkwijze het verdient te worden gepromoveerd tot de standaard-werkwijze van de rechter. Ik noem de wat mij betreft vijf opvallendste lacunes:

- *Gebruikersperspectief.* Over de ervaringen van rechtzoekenden die een procedure hebben doorlopen bij de spreekuurrechter, de Rotterdamse regelrechter en de Haagse wijkrechter weten we het een en ander. Over de ervaringen van personen die wel zijn benaderd om deel te nemen aan een van die experimenten maar niet op die uitnodiging zijn ingegaan, weten we heel erg weinig. Over de ervaringen van personen die een procedure bij de wijkrechtbank in Eindhoven of in Rotterdam-Zuid hebben meegemaakt, weten we hoegenaamd niets.
- *Kosten.* Alleen het onderzoek naar de spreekuurrechter bevat een analyse van de kosten van de alternatieve werkwijze, de andere onderzoeken niet.
- *Probleemoplossing.* Hoe succesvol de wijkrechtbank Eindhoven en de wijkrechtspraak op Zuid op het punt van probleemoplossing zijn, valt niet te zeggen, omdat een vergelijking met de reguliere rechtspraak ontbreekt. Uit het onderzoek naar de spreekuurrechter in Noord-Nederland en de regel-/wijkrechter in Rotterdam en Den Haag blijkt wel van goede resultaten op dat punt, maar niet in hoeverre die moeten worden toegeschreven aan het feit dat hoe conflictueuzer het geschil, hoe kleiner de kans dat dat een van deze rechters bereikt.
- *Rechtspraak zonder dossier.* Over de voor- en nadelen van rechtspraak zonder dossier, zoals die in een aantal zaken bij de spreekuurrechter plaatsvond, weten we eigenlijk alleen maar dat een aantal rechters er niet van geporteerd was, maar niet of het per saldo oplossingsbevorderend en/of tijdbesparend werkte.
- *Rechtspraak in de wijk.* We weten niet of het feit dat de rechter ‘dicht bij huis’ zit (zoals in Eindhoven (deels) en in Rotterdam-Zuid het geval is), drempelverlagend werkt om je als justitiabele bij de rechter te melden als je daar moet verschijnen en evenmin of het werk van de wijkrechters de leefbaarheid van de wijk vergroot.

4. Wat betekenen de bevindingen van de vergelijkende analyse van de vier onderzoeken voor de vraag naar de bijdrage van de projecten aan maatschappelijk effectieve rechtspraak en de vraag of op basis van het onderzoek goed onderbouwd beslissingen kunnen worden genomen over het vervolg van de experimenten?

Wat betreft de spreekuurrechter, de Rotterdamse regelrechter en de Haagse wijkrechter lijkt het mij dat geen andere conclusie mogelijk is dan dat, wanneer je de toegang tot de civiele procedure wilt vergroten, je ervoor moet zorgen dat de laagdrempelige toegang zoals die nu geldt voor partijen die zich gezamenlijk tot de kantonrechter wenden, ook wordt gerealiseerd voor partijen die dat niet doen

(al dan niet nadat ze hebben geprobeerd samen met de andere partij de kantonrechter te benaderen). Er is geen enkele reden om louter partijen die zich gezamenlijk tot de rechter wenden de voordelen te gunnen van de laagdrempelige procedure op basis van artikel 96 Rv. Nader onderzoek is niet nodig om die conclusie te trekken. Maar of de *werkwijze* van de spreekuurrechter, de Rotterdamse regelrechter en de Haagse wijkrechter de kans vergroot dat een geschil bij de kantonrechter wordt opgelost, dat zou ik op basis van de onderzoeken naar die experimenten niet durven concluderen.

Voor de wijkrechtspraak in Eindhoven en Rotterdam-Zuid geldt het volgende. Het onderzoek dat daarnaar is gedaan kan – gezien alles waar we niets over te weten zijn gekomen – het beste als ‘exploratief’ worden gekwalificeerd. Dat betekent dat het vooral een scherper beeld verschaft van de vragen die nog beantwoord moeten worden voordat uitspraken kunnen worden gedaan over het succes ervan en over de wenselijkheid de werkwijze van de wijkrechter tot standaard-werkwijze te maken. Er zijn twee vragen waarvoor in het bijzonder geldt dat ik benieuwd ben naar een antwoord:

- Wat zijn de ervaringen van justitiabelen bij de wijkrechter, in vergelijking met ervaringen van vergelijkbare justitiabelen in procedures bij het Openbaar Ministerie en de politierechter?
- Wat is het effect van de bemoeienis van de wijkrechter met de problemen van een justitiabele op diens welzijn, in vergelijking met het effect daarop van de bemoeienis van andere functionarissen of instanties, maar zonder betrokkenheid van de wijkrechter?

5. Al met al zou ik op basis van het in deze bijdrage besproken onderzoek wél durven concluderen dat de projecten een zekere bijdrage hebben geleverd aan maatschappelijk effectieve rechtspraak, maar níét dat ze een basis bieden voor goed onderbouwde beslissingen over het vervolg van de experimenten. Daarvoor weten we nu nog te weinig.

Literatuur

Doornbos & Hanoeman 2021

Nienke Doornbos & Romy Hanoeman, *De persoon achter het dossier. Werkwijze en resultaten van de Wijkrechtbank Eindhoven*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2021.

Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020

Hilke Grootelaar, David Schelfhout & Ivo van Duijneveldt, *Evaluatie Rotterdamse Regelrechter en Haagse Wijkrechter*, Research Memorandum nr. 1, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2020.

Hertogh e.a. 2018

M. Hertogh e.a., *‘Zegt u eens, wat wilt u van de rechter?’ Evaluatie van de pilot Spreekuurrechter*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2018.

Jongebreur & Onstenk 2022

Wouter Jongebreur & Annemarijn Onstenk, *Wijkrechtspraak op Zuid. Eindevaluatie*, Utrecht: Significant Public 2022.

Verberk 2020

Suzan Verberk, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak: probleemoplossing door de rechter?' in: A.J. Akkermans, G. de Groot & A.T. Marseille, *Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem*, Den Haag: Boom juridisch 2020.

De lange maar geslaagde weg van mediation in strafzaken

Judith Uitermark

Inleiding

Verdachten en slachtoffers die met elkaar in gesprek gaan? Als de strafzaak nog niet klaar is? Kán dat? En werkt dat dan? Het antwoord is: ja, het kan én het werkt. Wat in oktober 2010 begon met een lokaal (Amsterdams) experiment zonder grondslag in nationale wetgeving, heeft geleid tot de ontwikkeling van een landelijke, bloeiende praktijk met diverse wetsbepalingen en een beleidskader. In dit artikel blik ik terug op de introductie van mediation in strafzaken (MiS) in de Nederlandse strafrechtspleging en de bijzondere en toch ook wel lange weg die daarvoor is afgelegd. Deze ontwikkeling vond plaats tegen de achtergrond van een omslag in denken die in het recht breder gaande was; die van meer betekenisvol, meer maatschappelijk effectieve rechtspraak (MER). Hoewel de ontwikkeling van MER en MiS binnen de rechtspraak los van elkaar verliep, zijn ze verbonden vanuit hetzelfde gedachtegoed dat in de rechtspraak (naast technologische vernieuwing) innovatie nodig is die de maatschappelijke effecten versterkt. Voor wat betreft MiS gaat het dan om de toegevoegde waarde die een mediationgesprek voor betrokkenen kan hebben en ook om de verwachte positieve effecten daarvan op toekomstig gedrag (bijv. verminderen van angst bij slachtoffers en terugdringen of voorkomen van recidive bij verdachten).

Bij mediation staan de rechtstreeks betrokkenen in de strafzaak centraal: de verdachte en het slachtoffer en de in verband met het strafbare feit ingetreden gevolgen (schade, leed). Onder leiding van twee mediators worden in de mediationkamer van de rechtbank gesprekken gevoerd die erop zijn gericht om, waar dat mogelijk is, bij te dragen aan herstel. Daarbij hebben zowel de verdachte als het slachtoffer een actieve rol en inbreng. Bij een succesvol verlopen mediation kunnen slachtoffer en verdachte een vaststellingsovereenkomst opstellen die aan het strafdossier wordt toegevoegd. De officier van justitie en/of de rechter houden daar rekening mee bij de verdere behandeling van de strafzaak. Het kan meebrengen dat de zaak door de officier van justitie wordt geseponeerd of dat een strafbeschikking volgt. Maar het kan ook betekenen dat de rechter er rekening mee houdt bij de oplegging van een straf of maatregel, waardoor in de straftoemeting meer maatwerk mogelijk wordt. De wijze waarop de uitkomst van de geslaagde mediation wordt meegewogen verschilt per zaak en is afhankelijk van de aard en de ernst van het strafbare feit en de persoon van de verdachte.

Sinds 2017 kan mediation in elke strafzaak waarin dat passend is, kosteloos worden aangeboden door de officier van justitie en/of de rechter, die op de uitkomst daarvan wacht(en). En sinds 1 oktober 2022

is mediation in strafzaken via de Innovatiewet Strafvordering opgenomen in het Wetboek van Strafvordering (Sv), waardoor in drie arrondissementen de komende twee jaar mediation niet alleen vaker zal worden ingezet, maar in pilotverband zelfs een nieuw type eindbeslissing mogelijk is: na een geslaagde mediation kan de rechter in bepaalde gevallen besluiten de zaak te beëindigen.

Achtergrond

In strafzaken lag van oudsher de focus op het daad-dadercomplex. De dader werd door de overheid bestraft en het slachtoffer had weinig positie in de strafzaak. In de laatste decennia van de vorige eeuw veranderde dat en langzaamaan werd meer mogelijk voor het slachtoffer (onder meer via alternatieve sancties), en werd het recht om de schade via het strafproces te verhalen op de dader vergemakkelijkt. In 2005 werd het spreekrecht ingevoerd voor slachtoffers van ernstige misdrijven en sinds 2016 is de aanvankelijke beperking dat slachtoffers zich alleen uit mochten spreken over de gevolgen van het strafbare feit, opgeheven. Met de in 2021 aangenomen Wet uitbreiding slachtofferrechten wordt de positie van het slachtoffer nog verder verstevigt en verankert.¹

Tegelijkertijd werd door de inbreng van slachtoffers ter zitting steeds duidelijker zichtbaar dat in zaken waar een herstelbehoefte bestaat, de behandeling ter zitting daar weinig ruimte voor biedt. De behandeling van de strafzaak laat het vraagstuk hoe deze mensen, verdachte en slachtoffer, verder moeten omgaan met de gevolgen van wat er is gebeurd, veelal onbesproken. Door de verdachte te straffen wordt die kwestie bovendien meestal niet opgelost en soms wordt de problematiek zelfs versterkt, bijvoorbeeld als verdachte en slachtoffer elkaar weer tegen gaan komen in het dagelijks leven.

De opkomst van het herstelrecht

In het herstelrecht staat centraal wat het slachtoffer nodig heeft voor herstel, en wat de verdachte (of dader) kan doen om verantwoordelijkheid te nemen en waar mogelijk bij te dragen aan herstel. De opkomst ervan wordt als een van de belangrijkste internationale ontwikkelingen in en om het strafrecht van de laatste veertig jaar gezien.² Op internationaal niveau zijn diverse richtinggevende aanbevelingen gedaan om hiertoe mediation en bemiddeling in het strafrecht te bevorderen.³

De afgelopen 25 jaar is er met verschillende vormen van herstelrecht geëxperimenteerd. Uit de evaluatie van Cleven, Lens en Pemberton uit 2015 komt naar voren dat goede resultaten in de daadwerkelijk tot stand gekomen ontmoetingen werden bereikt, maar ook dat het moeilijk bleek om potentiële deelnemers – en dan met name slachtoffers – te betrekken.

¹ Wet uitbreiding slachtofferrechten, *Kamerstukken I* 2020/21, 35-349.

² Walgrave 2008.

³ Onder meer Council of Europe, Recommendation No. R (99) 19 of the Committee of Ministers to member States, concerning Mediation in Penal Matters (rm.coe.int/090000168062e02b), ECOSOC Resolution 2002/12 United Nations, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters en Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters.

In combinatie met de kleinschaligheid en het gebrek aan institutionele steun, leverde dit een beeld op van bemoedigende experimenten die steeds stopten voordat ze goed en wel op weg waren.⁴

Bemiddeling is een vorm van herstelrecht, waarbij kan worden onderscheiden naar bemiddeling als alternatief voor het strafrecht, als onderdeel van het strafrecht (mediation) en als complementair aan het strafrecht. Onder invloed van Europese regelgeving kwam er in januari 2011 een speciale slachtofferparagraaf in Sv waarbij een van de nieuwe artikelen bemiddeling tussen verdachte en het slachtoffer betrof.⁵ Een jaar later, in 2012, werd dit artikel (51h Sv) verder uitgewerkt en werd bij het Openbaar Ministerie (OM) de taak neergelegd dat zij bemiddeling moet bevorderen en de rechter werd wettelijk verplicht om, als de bemiddeling tot een overeenkomst heeft geleid, daarmee rekening te houden als hij een straf of maatregel oplegt. Wat onder bemiddeling moest worden verstaan, werd echter niet gedefinieerd in de wet. Het begrip herstelrecht (dat ruimer is dan bemiddeling) werd vijf jaar later, in april 2017, wel gedefinieerd in Sv: 'Herstelrecht is het in staat stellen van het slachtoffer en de verdachte of de veroordeelde, indien zij er vrijwillig mee instemmen, actief deel te nemen aan een proces dat gericht is op het oplossen van de gevolgen van het strafbare feit, met de hulp van een onpartijdige derde.'⁶

Amsterdamse pilot: mediation naast strafrecht

In oktober 2010, toen artikel 51h Sv, het artikel over bemiddeling, nog in voorbereiding was, startte in de rechtbank Amsterdam de pilot *Mediation naast strafrecht*, op initiatief van rechter Van der Does, in samenwerking met het Amsterdamse Openbaar Ministerie.⁷

Hoewel ten tijde van deze pilot een wettelijke basis nog ontbrak, gaf de rechtbank aan met de pilot invulling te geven aan de internationaalrechtelijke verplichting om ervoor te zorgen dat een overeenkomst die in een bemiddeling wordt bereikt, in het strafproces kan worden gebruikt.⁸ Het ging in de Amsterdamse pilot dus om bemiddeling als *onderdeel* van de normale strafrechtelijke procedure, waarbij het resultaat van de mediation van invloed kon zijn op de uitkomst van de

⁴ Hierop vormden de door Slachtoffer in Beeld (SiB) uitgevoerde slachtoffer-dadergesprekken een uitzondering (Cleven, Lens & Pemberton 2015, p. 23). Deze bemiddelingen staan in beginsel geheel los van het strafproces.

⁵ Het bemiddelingsartikel werd in Sv nogal algemeen geformuleerd. Wel werd hiermee voldaan aan de internationaalrechtelijke verplichting voor Nederland op grond van art. 10 van het 'Kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure'.

⁶ Art. 51 a lid 1 sub d Sv.

⁷ De bij haar levende gedachten over deze mogelijkheid kregen een extra impuls toen tijdens het congres *Moving Mediation* eind 2009 de president van de Hoge Raad, Corstens, stelde dat mediation duidelijk een zinvolle aanvulling kan zijn op het strafproces en de eveneens aanwezige minister van Justitie en de voorzitter van de Raad voor de rechtspraak hem daarin steunden (Verberk 2011, p. 9).

⁸ 'De rechtbank Amsterdam geeft met de pilot invulling aan de internationaalrechtelijke verplichting die Nederland heeft op grond van het Kaderbesluit van de Raad van de Europese Unie van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure. Artikel 10 van dit Besluit bepaalt dat lidstaten ervoor dienen te zorgen dat een overeenkomst die in een bemiddeling wordt bereikt 'in aanmerking kan worden genomen', dat wil zeggen: in het strafproces kan worden gebruikt.' (Verberk 2011, p. 5.)

strafrechtelijke afhandeling. Bij mijn weten is het voor het eerst dat vanuit de rechtspraak herstelrecht onderdeel werd gemaakt van de behandeling van een strafzaak. Een uniek experiment dus, waarbij OM en ZM actief samenwerkten. De pilot liep tot september 2011 en maakte het mogelijk voor slachtoffers en verdachten om, als zij dat wilden, via mediation – als onderdeel van de strafrechtelijke procedure – met elkaar afspraken te maken. Beoogd werd om in 26 zaken mediation te doen plaatsvinden.⁹

In de evaluatie van de pilot (Verberk 2011) is zowel naar het proces als de effecten gekeken. In 61 zaken is een mediationvoorstel aan de verdachte gedaan door het mediationbureau van de rechtbank. In 26 zaken heeft dit daadwerkelijk geresulteerd in een mediationtraject. De delicten hadden relatief vaak betrekking op burenruzies (of ruzies in de buurt), conflicten tussen ex-partners (huiselijk geweld) en conflicten tussen jongeren in of rondom school. Ook betrof het merendeel van de delicten (het dreigen met) het toebrengen van fysiek letsel. In twee derde van de zaken waarin mediation werd gestart, werd een slotovereenkomst gesloten. Daarin werden vaak afspraken gemaakt over de wijze waarop men in de toekomst met elkaar omgaat. Dit kon ook inhouden dat men afspreekt in de toekomst geen contact meer met elkaar te hebben. In de slotovereenkomsten betuigden de daders over het algemeen spijt. Wanneer het mediationtraject had geleid tot een slotovereenkomst werd in bijna alle zaken excuses aangeboden en zijn deze excuses meestal ook expliciet aanvaard.

Uit de evaluatie bleek dat de pilot als succesvol was ervaren; bijna alle ondervraagde rechters en officieren vonden de mediation van meerwaarde en gaven aan dat hun beslissing daardoor was beïnvloed. Aangenomen werd dat in zaken waarin de mediation had geleid tot afspraken, dit een groter effect had op het gedrag en inzicht van de dader dan wanneer de zaak op de gebruikelijk wijze was behandeld.

Uitbreiding van de pilot

Vanwege de kleinschaligheid werd door het Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht (LOVS) in februari 2012 besloten dat uitbreiding wenselijk was. In 2013 diende de Raad voor de rechtspraak, met instemming van het LOVS, samen met het College van procureurs-generaal en Slachtofferhulp Nederland een pilotvoorstel in bij het ministerie van Justitie en Veiligheid (JenV). Artikel 51h Sv was inmiddels in werking getreden en aangescherpt waardoor er een wettelijke basis was. Bovendien was in de Europese richtlijn 'Minimumnormen voor de rechten, de ondersteuning en de bescherming van slachtoffers van strafbare feiten' een artikel over herstelbemiddeling opgenomen en moest uit dien hoofde uiterlijk in 2015 binnen het Nederlands strafrecht in bemiddeling zijn voorzien. Een en ander paste verder ook bij de Agenda van de Rechtspraak 2011-2014, waarin werd ingezet op het aansluiten bij behoeften in de samenleving door o.a. voortzetting van de ingezette differentiatie van afdoeningswijze (schikken, beslissen of doorverwijzen naar mediation) met het oog op het snel en definitief afdoen van geschillen en het oplossen van daaronder liggende problemen.

⁹ Verberk 2011.

JenV besloot tot een uitgebreid experiment en naast de mediationpilot in de OM/ZM-fase die in zes arrondissementen zou gaan draaien, werden nog vier andere pilots ingericht: twee pilots in de politiefase en twee pilots in de fase na het vonnis. De evaluatie daarvan werd belegd bij Intervict, het onderzoeksinstituut van Tilburg University.

Eigen (rechterlijke) ervaringen

De rechtbank Noord-Holland was een van de zes pilotrechtbanken die met mediation naast strafrecht zou gaan starten per november 2013.¹⁰ Ik werd lokaal projectleider en samen met het OM en het mediationbureau maakten we een projectplan, dat we *Mediation naast* en in *het strafrecht* noemden. De term Mediation naast strafrecht paste weliswaar bij de reeds bestaande vorm van Mediation naast rechtspraak (in met name civiele zaken), maar kenmerkend verschil was dat een mediation in een strafzaak niet in de plaats daarvan komt en de zaak door de mediation niet wordt beëindigd. Het is degene die over de strafzaak beslist – de officier van justitie of de rechter – die de uitkomst meeweegt in de strafzaak. De lokale pilot verliep, mede dankzij de goede aanlevering van zaken vanuit het parket, boven verwachting. De kosten van de pilot werden landelijk door JenV gedragen en de pilot was zo ingericht dat de mediations in deze fase voor de ene helft gedaan werden door bemiddelaars van Slachtoffer in Beeld en voor de andere helft door een geselecteerde groep van onafhankelijke MfN-geregistreerde mediators met een specialisatieopleiding strafrecht. In april 2015 volgde ik de landelijk projectleider Van der Does op en kreeg ik een landelijke rol.

Als landelijk coördinator namens de rechtspraak had ik een vrijstelling van een dag per week (en vanaf 2020 twee dagen), naast mijn werk als strafrechter in de rechtbank Noord-Holland. Het werd een bijzonder avontuur, waarvoor op landelijk niveau een script ontbrak. Terugblikkend zie ik dat als een positieve factor die heeft bijgedragen aan het succes: zonder vooraf vastgesteld script was er veel professionele, vrije ruimte om stap voor stap de praktijk organisch te zien groeien en datgene te doen wat werkelijk nodig bleek en daarop gepaste regie te voeren. Daarbij kon ik leunen op de kennis en ervaring van collega's van de mediationbureaus. Omdat de functie van landelijk coördinator was ondergebracht bij de afdeling strategie van de Raad voor de rechtspraak, kon ik ook beleidsmatig makkelijk schakelen, bijvoorbeeld naar de bestuurders, het LOVS, het OM en JenV. Ook werd ik lid van de Expertgroep Maatwerk en Mediation, waardoor de link naar de mediationbureaus van de gerechten geborgd was.

Het mediationtraject

Belangrijk is de rol van de mediationbureaus en de mediators. De mediationbureaus zijn de spin in het web en starten de zaken op die officieren en rechters verwijzen naar mediation, spreken met verdachten en slachtoffers, informeren hen en toetsen de herstelbereidheid en het commitment, matchen de mediators bij de zaak en organiseren de planning van de gesprekken op de rechtbank. Tot slot koppelen zij de behaalde resultaten op tijd terug aan de betreffende officier van justitie of

¹⁰ Naast Amsterdam en Noord-Holland deden verder mee de rechtbanken van Oost-Brabant, Den Haag, Rotterdam en Zeeland/West-Brabant.

rechter. Juist omdat de mediationbureaus al bestonden, veel ervaring meebrachten en niet verbonden zijn aan de strafsector van de rechtbank, waren en zijn zij goed in staat om naast verwijzingen vanuit de rechtspraak, ook verwijzingen vanuit het Openbaar Ministerie op te pakken. Van belang is dat zij daarin goed gefaciliteerd worden, omdat de werkzaamheden in strafzaken behoorlijk intensief zijn en bovendien een beroep doen op andere vaardigheden dan bij verwijzingen uit andere rechtsgebieden. In de gesprekken met verdachten en slachtoffers komen hevige emoties geregeld voor. Ook bleek het noodzakelijk om de werkwijze op hoofdlijnen te uniformeren, zowel inhoudelijk als administratief. Het administratiesysteem MARS heeft daaraan veel bijgedragen door steeds tijdig de juiste data te genereren waardoor de behaalde resultaten goed konden worden onderbouwd. En die resultaten bleken niet alleen enorm goed maar ook heel stabiel. Zo bleek dat over de jaren heen ongeveer 40 procent van de bij het mediationbureau aangemelde zaken niet konden worden opgestart. Een belangrijk cijfer, want het laat zien dat na de gedegen voorlichting door het mediationbureau mensen zich vrij voelen om alsnog te besluiten niet deel te nemen aan een mediation. Dat is een belangrijke waarborg voor de wilsvrijheid van beide deelnemers. De mensen die na het gesprek met het mediationbureau daadwerkelijk in mediation gaan, sluiten in ongeveer 80 procent van de gevallen een slotovereenkomst. Dat ongekend hoge slaagcijfer is over de jaren heen stabiel gebleven.

De mediation zelf is voor partijen kosteloos en vindt plaats in de mediationkamers van de gerechten onder leiding van (meestal twee) mediators in strafzaken. Er wordt vanwege het begrensde budget gewerkt met een vaste groep mediators, die allen voldoen aan hoge kwaliteitseisen. Zo zijn zij opgenomen in het register van de Mediatorsfederatie Nederland (MfN), waardoor er sprake is van regels over onder meer onpartijdigheid en onafhankelijkheid, vallen zij onder klacht- en tuchtrecht, staan zij ingeschreven bij de Raad voor Rechtsbijstand, hebben zij een specialisatiemodule strafrecht gevolgd alsmede een vanuit de Rechtspraak ontwikkelde training voor mediators in strafzaken bij de SSR gevolgd. Nadat individuele gesprekken met de verdachte en vervolgens het slachtoffer hebben plaatsgevonden, vindt vrijwel altijd een gezamenlijk gesprek (confrontatie) plaats. Bij mijn weten is dat uniek te noemen in Europa. De mediations worden in beginsel binnen zes weken na aanmelding van de zaak afgerond.

Geen vervolg na de pilots

De evaluatie van Intervict kwam gereed in de zomer van 2015.¹¹ Het onderzoek beoogde inzicht te bieden in de lessen die te leren zijn uit de pilots herstelbemiddeling over de mogelijkheden, de onmogelijkheden en de noodzakelijke voorwaarden voor herstelbemiddeling. Ik zal me hier beperken tot de belangrijkste conclusie voor de OM/ZM-pilot: het onderzoek bevestigde de waarde van mediation in het strafrecht. Van de 716 zaken die waren verwezen naar mediation en waren afgerond, hadden er 367 geresulteerd in een mediation. Ruim driekwart daarvan slaagde, in de zin dat de mediation in een vaststellingsovereenkomst heeft geresulteerd of – in een klein aantal casussen – dat de mediation ook zonder overeenkomst door de betrokkenen als geslaagd werd gezien.

¹¹ Cleven, Lens & Pemberton 2015.

De meerderheid van de deelnemers bleek positief over deelname en dat gold voor slachtoffers en verdachten in gelijke mate. De dialoog op zich bleek voor beide partijen een belangrijke motivatie om deel te nemen; een meerderheid gaf aan de bemiddeling als een mogelijkheid te zien om met de tegenpartij te praten, gevoelens te uiten, vragen te stellen (slachtoffers) en te beantwoorden (verdachten/daders). Daarnaast werden leer- en verbeterpunten benoemd. Zo werd het belang onderstreept van inbedding in het werk van de betrokken organisaties en aansluiting op de processen in de organisaties alsmede de borging van de kwaliteit van de mediators.¹²

Ondanks de positieve uitkomsten van het onderzoek besloot toenmalig minister Van der Steur om na ommekomst van de pilotperiode per 1 november geen vervolg te geven aan de ontwikkelde praktijk. Aan de NOS lichtte de minister op 28 oktober 2016 toe dat hij budgettaire keuzes moest maken en had besloten om maximaal in te zetten op een ander nieuw middel in het strafrecht: het spreekrecht voor slachtoffers.¹³ Het was moeilijk te bevatten dat ondanks de bewezen waarde van mediation, deze praktijk werd stopgezet. Na protest van de rechtspraak en mediators en de inzet van een aantal Kamerleden stelde de Tweede Kamer op 16 december 2016 gelukkig geld beschikbaar voor de voortzetting van mediation in het strafrecht. In de jaren daarna is nog meermaals gestreden voor financiering in de Tweede Kamer. In 2019 werd voor het eerst een bedrag voor mediation opgenomen in de begroting van JenV en eind 2019 liet minister Dekker weten dat het inmiddels in de begroting opgenomen bedrag voor mediation in strafrecht structureel geld betreft.

Landelijke uitrol

Nu de pilotperiode voorbij was diende uit oogpunt van rechtsgelijkheid mediation landelijk beschikbaar te komen. Door de voorzitters van de Raad voor de rechtspraak en het College van procureurs-generaal werd daartoe een voorstel gemaakt. Er moesten verschillende dingen worden geregeld. Zo moesten in vijf arrondissementen mensen worden ingewerkt, bij de mediationbureaus en de verwijzers (rechters en officieren, en hun medewerkers). De benaming werd veranderd van mediation naast strafrecht naar mediation in strafzaken (MiS), om te benadrukken dat de mediation niet in de plaats komt van de strafzaak maar in de strafzaak wordt meegewogen.

Omdat de werkzaamheden toenamen (zo moest de bekendheid worden vergroot onder officieren en rechters (verwijzers), andere ketenpartners, advocatuur en het bredere publiek) en vanwege het belang van inbedding in de organisatie, werd begin 2019 een landelijk team Mediation in Strafzaken (het MiS-team) gevormd, waaraan naast mijzelf drie mediationbureau-medewerkers en een medewerker vanuit het OM deelnamen die daarvoor enkele dagdelen waren vrijgesteld. Ook nam een stafmedewerker Maatwerk en Mediation van het Landelijk Bureau Vakinhoud rechtspraak (LBVr) deel aan het MiS-team. Met uitzondering van de medewerker vanuit het OM werd het MiS-team ondergebracht bij het LBVr.

De aansprekende praktijkvoorbeelden van mediation in strafzaken maakten dat het belang ervan snel werd begrepen en de meerwaarde voelbaar was. *Storytelling* bleek een belangrijke factor voor het

¹² Cleven, Lens & Pemberton 2015, p. 5, 9, 10, 12 en 206.

¹³ 'Van der Steur: geen geld meer voor mediation in strafzaken', nos.nl, 28 oktober 2016.

creëren van draagvlak. Het MiS-team ontwikkelde voorlichtingsmateriaal, waaronder infobladen en een mooie animatiefilm die op rechtspraak.nl werd geplaatst.¹⁴ De VMSZ publiceerde *Berichten uit de praktijk* met vele voorbeelden.¹⁵ Samen met mediators vertelde ik op televisie, op de radio, in kranten en tijdschriften over waarom een gesprek tussen verdachte en slachtoffer zo waardevol kan zijn. Ook vertelde ik op onze interne website erover. Het strafrecht kan vergelding, afschrikking en een bepaalde mate van genoegdoening bieden. Maar wat het niet oplevert, is zielenrust voor dader en slachtoffer. Ik kon uit eigen praktijk vertellen, bijvoorbeeld over een verkeerszaak waarbij ik als rechter een doodongelukkige verdachte voor me had, en een slachtoffer achter in de zaal van wie het leven was verwoest door een ernstig verkeersongeval. De verdachte mocht destijds van de politie geen contact opnemen met het slachtoffer. Op het moment van de zitting was er inmiddels zoveel tijd verstreken dat berouw tonen en spijt betuigen weinig waarde meer hadden voor het slachtoffer. Mediation op een eerder moment had dat leed kunnen verzachten.

Als mensen die daaraan behoefte hebben, samen op het goede moment begeleid het gesprek aan kunnen gaan, krijgen ze in elk geval de regie een beetje terug. Voor de verdachte geldt dat hij of zij daardoor verantwoordelijkheid kan nemen en het slachtoffer kan op tafel leggen wat het misdrijf met hem of haar heeft gedaan en waar hij behoefte aan heeft. Een ander voorbeeld betrof een dader die met het slachtoffer afsprak niet meer in het park te komen waar hij haar van haar tas had beroofd. De confrontatie met de jonge verdachte nam de angst bij het bejaarde slachtoffer weg, zij gaf aan dat de verdachte voor haar weer een mens was geworden in plaats van een monster.

(Inter)nationale erkenning

In oktober 2019 werd de Nederlandse praktijk uit meer dan veertig inzendingen uit heel Europa als een van vier genomineerd voor de prestigieuze Crystal Scales of Justice Prize voor innovatieve projecten van de Raad van Europa. We wonnen de prijs niet maar kregen een eervolle Special Mention Award en een lovende jurybeoordeling.¹⁶ Daarop volgde een uitnodiging om in Straatsburg een presentatie te houden, om de Nederlandse praktijk als voorbeeld te delen met de lidstaten van de Raad van Europa. Het was bijzonder om de gerealiseerde praktijk te kunnen delen met de Raad van Europa, die op het gebied van het herstelrecht zo'n aanjagende functie heeft gehad. In december 2019 ontving ik de Bianchi Herstelrechtprijs.¹⁷

¹⁴ Animatie op pagina 'Mediation in strafzaken' op www.rechtspraak.nl, informatiebladen voor professionals via rechtspraak.nl.

¹⁵ Claessen, Pinkster & Mual 2020.

¹⁶ Enkele woorden van de jury van de Raad van Europa bij monde van Bartolomeo Cappellina: *'It is especially innovative because it integrates mediation not only as part of the legal procedure, but as well as a factor to be included both by the prosecutor office and the judge in their considerations over criminal cases. As jury, we particularly appreciated the contribution that this project provides towards a higher recognition of the place of the victim in criminal procedure. It does so in a framework that is not mandatory, adapting to the needs of the victim which could or could not be in demand of processing the victimization events through mediation with the accused. On the other side, we consider this project as equally valuable and innovative concerning the place of the accused in the process.'*

¹⁷ Een persoonlijke prijs vanwege 'de bakens te hebben verzet en het zijn van een gezaghebbend boegbeeld' waarbij werd benoemd dat ik als boegbeeld ook sta voor al die anderen die zich hard hebben gemaakt voor mediation in strafzaken en de eer óók hen toekomt.

Niet meer weg te denken

Het aantal zaken dat bij de mediationbureaus werd aangemeld, bleef geleidelijk toenemen en kwam in 2019 uit op 1472 zaken. In januari 2020 bracht JenV het beleidskader Herstelrechtvoorzieningen in het Strafrecht uit.¹⁸ Het werkte richtinggevend en zette veel in gang. Het MiS-team ging aan de slag om de gegeven ordening in de praktijk samen met anderen te verwerken. We voerden gesprekken met allerlei strafketenpartners zoals de politie, de reclassering en de Raad voor de Kinderbescherming om te kijken hoe we in de verschillende werkprocessen meer aandacht konden creëren voor mediation. Ook is in samenspraak met Perspectief Herstelbemiddeling en JenV duidelijk onderscheid gemaakt wanneer in een nog lopende strafzaak een zaak naar mediation gaat (zodat in de strafzaak daarmee rekening gehouden kan worden als beide partijen dat willen) en wanneer zaken door PH worden opgepakt (als bemiddeling los van de strafzaak). Een informatieblad *Herstelrecht na een strafbaar feit* werd gemaakt en op rijksoverheid.nl geplaatst.

De rechtspraak heeft nu meer dan tien jaar ervaring met mediation in strafzaken.¹⁹ Eind 2020 schreef minister Dekker in de voortgangsbrief aan de Tweede Kamer dat de inzet van herstelrecht een meerwaarde heeft voor de maatschappij als geheel en dat het indrukwekkend is wat mediation betekent voor de verwerking bij het slachtoffer en voor de bewustwording en spijt bij de dader. Daarmee is herstelrecht in het strafrechtelijk domein niet meer weg te denken en het herstelrecht als beweging is volop in ontwikkeling waarbij ook aandacht is voor bevordering van bewustwording bij het grotere publiek.

Nieuwe wetgeving

Middels de Innovatiewet Strafvordering die per 1 oktober 2022 van kracht is, is onder Titel X een nieuwe afdeling toegevoegd aan het Wetboek van Strafvordering, getiteld Mediation na aanvang van het onderzoek op de terechtzitting. In deze afdeling, die de artikelen 571 tot en met 574 omvat, is een definitie van mediation in strafzaken opgenomen en wordt bepaald dat de rechter (in de twee pilotregio's waartoe de werking van deze afdeling thans is beperkt) een geheel nieuw type beslissing kan nemen na een geslaagde mediation, de zogenoemde eindezaakverklaring.²⁰ Hoewel het wetsvoorstel aanvankelijk beoogde om na een geslaagde mediation het OM niet ontvankelijk te kunnen verklaren, zijn zowel de Tweede als de Eerste Kamer van dat voorstel afgeweken en zijn de vanuit de praktijk aangedragen argumenten voor een eindezaakverklaring gevolgd.²¹ Deze ontwikkeling heeft mijn grote belangstelling en aan de voorbereiding daarvoor heb ik tot mijn vertrek als

¹⁸ Ministerie Justitie en Veiligheid 2020, *Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces*

¹⁹ Over de rechtspraak die dit heeft opgeleverd schreef Van der Wilt, die naast senior raadsheer tevens mediator in strafzaken is, een interessant overzicht: 'Tien jaar mediation in de strafrechtelijke jurisprudentie', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2021/2.

²⁰ Innovatiewet Strafvordering, *Kamerstukken I* 2021/22, 35.869 A.

²¹ Claessen & Slump 2020, p. 94-99; *Brief Aanvullend advies Innovatiewet Strafvordering van Henk Naves*, voorzitter Raad voor de rechtspraak, aan minister Grapperhaus, april 2020; Innovatiewet Strafvordering, *Kamerstukken II* 2021/22, 35.869, nr. 17.

landelijk coördinator eind mei 2022, nog het nodige bijgedragen. Ik hoop dat deze pilots in de praktijk die voor ons ligt goed gaan verlopen en ertoe zullen leiden dat mediation in strafzaken in het nieuwe Wetboek van Strafvordering straks een blijvende plaats krijgt. In dit verband wil ik graag vermelden dat door in 2017 vanuit Restorative Justice Nederland een ‘proeve van wetgeving’ is opgesteld, vanuit de ambitie om regels van herstel(proces)recht in het nieuwe Wetboek van Strafvordering te doen opnemen.²² Mijn verwachting is dat door de opname van deze afdeling in het Sv vaker dan nu het geval is door verdachte of slachtoffer aan de rechter zal worden verzocht om mediation en dat de rechterlijke verwijzingen naar mediation in de toekomst zullen toenemen. Bij het rechterlijk werk maken van mediation kan overigens ook los daarvan nu al het nodige gedaan worden. Een oproep daartoe schreven collega’s Van der Wilt, Leinarts, Koster en ik daarover in een artikel in het *Nederlands Juristenblad*.²³

Tot slot

Er is een lange weg begaan om de pilotpraktijk Mediation in Strafzaken met horten en stoten uit te laten uitgroeien tot een landelijke voorziening met structurele financiering, een landelijk beleidskader en zelfs internationale erkenning. Terugkijkend blijkt zowel in de allereerste Amsterdamse pilot als later in de bredere pilot en opnieuw in de post-pilotfase, het persoonlijk engagement van de voortrekkers een belangrijke factor. Daarbij bleek dat het goed kunnen afstemmen van activiteiten met voortrekkers buiten de rechtspraak, vanuit de mediators, wetenschap, herstelrechtdenkers en de strafrechtsketen, de gewenste impact versterkte. Het is mijn ervaring in de afgelopen jaren dat juist in de gezamenlijkheid van inspanningen een onmisbare sleutel lag naar succesvolle opbouw en uitbouw. En dat kleine stappen tellen. De gedeelde sleutel voor succes was: *inner drive*. Dat bleek voor alle betrokken professionals op de een of andere manier verbindend te werken: het drijft ons om te zien en te merken wat mediation toevoegt aan een strafzaak en wat voor verschil dat maakt voor de mensen. En daarmee bijdraagt aan meer rechtvaardigheid.

Literatuur

Claessen e.a. 2018

J. Claessen e.a., *Voorstel van Wet strekkende tot de invoering van herstelrechtvoorzieningen in het Wetboek van Strafvordering, inclusief Memorie van Toelichting*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers 2018.

Claessen, Pinkster & Mual 2020

Claessen, A. Pinkster & M. Mual, *Mediation in Strafzaken. Berichten uit de praktijk*, Vereniging van Mediators in Strafzaken 2020.

²² Claessen e.a. 2018. Deze ‘proeve van wetgeving’ betreft een advies in de vorm van een concept wetsvoorstel waar mensen vanuit wetenschap en praktijk actief bij werden betrokken.

²³ Van der Wilt e.a. 2022.

Claessen & Slump 2022

Jacques Claessen & Gert Jan Slump, 'De invoering van de voorwaardelijke eindezaakverklaring als mogelijke einduitspraak in het kader van mediation in strafzaken', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2022/1.

Cleven, Lens & Pemberton 2015

I. Cleven, K.M.E. Lens & A. Pemberton, *De rol van herstelbemiddeling in het strafrecht. Eindrapportage onderzoek pilots Herstelbemiddeling*, onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, door International Victimology Institute Tilburg (INTERVICT) Tilburg University, Den Haag: WODC 2015.

Ministerie Justitie en Veiligheid 2020

Ministerie Justitie en Veiligheid, *Beleidskader herstelrechtvoorzieningen gedurende het strafproces*, 2020.

Verberk 2011

S. Verberk, *Mediation naast strafrecht in het arrondissement Amsterdam: Een beschrijving van het proces en een verkenning van de effecten*, Amsterdam: Rechtbank Amsterdam 2011.

Walgrave 2008

L. Walgrave, *Restorative Justice, self-interest and responsible citizenship*, Cullompton: Willan Publishing 2008.

Van der Wilt 2021

C.J. van der Wilt, 'Tien jaar mediation in de strafrechtelijke jurisprudentie', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2021, nr. 2, p. 8-28.

Van der Wilt e.a. 2022

C.J. van der Wilt e.a., 'Rechterlijk werk maken van mediation in strafzaken', *Nederlands Juristenblad* 2022/1439.

Terugkijken en vooruit blikken

De ontwikkeling naar een meer maatschappelijk effectieve en responsieve rechtspraak

Suzan Verberk

De redactie van *Rechtstreeks* heeft mij gevraagd in deze bijdrage terug te kijken naar en vooruit te blikken op maatschappelijk effectieve rechtspraak (MER). Dat doe ik graag, maar eerst ga ik nog wat verder terug in de tijd en wel naar 2005, zo'n tien jaar voordat het concept maatschappelijk effectieve rechtspraak werd geïntroduceerd. Ik kwam op dat moment na een verblijf van anderhalf jaar in Berkeley terug in Nederland. Als *visiting scholar* had ik, in opdracht van de Nederlandse Raad voor de rechtspraak, onderzoek gedaan naar het programma *Court and Community Collaboration* van de Rechtspraak in Californië. In het kader van dat programma stuitte ik op het fenomeen van *problem-solving courts*. Het eerste problem-solving court dat ik in actie zag, was het *drug court* in San Diego. Een rechter die ik daar ontmoette, en die reguliere zittingen voorzat met hoofdzakelijk verdachten van druggerelateerde delicten, reageerde verheugd op mijn interesse voor het drug court. Want, zo voegde ze er aan toe, *'what I am doing has no effect at all'*.

Dat beogen drug courts nadrukkelijk wel, effect hebben. Drug courts bieden verslaafde daders in plaats van straf een intensief hulpverleningstraject. De rechter heeft een toezichthoudende taak op dit programma en deelnemers dienen in de rechtszaal op gezette tijden verantwoording af te leggen over hun vorderingen in het hulpverleningsproces. Deze zitting is voorbereid door een team waarvan, naast de rechter, ook de officier van justitie, de advocaat van de verdachte, de reclassering en maatschappelijk werkers onderdeel uitmaken. Van het gehele team wordt verlangd dat zij het belang van de deelnemer als uitgangspunt nemen.

Ik vond het fascinerend. Hoe paste dit in een staat waarin het principe *'three strikes and you're out'* was uitgevonden? En hoe paste dit bij het principe van adversaire procesvoering en een lijdelijke rechter, zo kenmerkend voor het Amerikaanse (straf)recht? Daarbij kwam ik erachter dat drug courts niet op zich staan, zij maken onderdeel uit van een grotere familie van problem-solving courts, waarvan bijvoorbeeld ook community courts onderdeel uitmaken. Laatstgenoemde courts betreffen een vorm van wijkrechtspraak waarin bij relatief geringe strafzaken wordt gezocht naar oplossingen die zowel de verdachte als de wijk verder helpen.

Terug in Nederland vertelde ik over mijn ervaringen in de Verenigde Staten, ook tijdens presentaties voor rechters. De reactie was over het algemeen: interessant, maar hoe relevant is dit nu voor Nederland? Waren deze problem-solving courts niet vooral een reactie op 'Amerikaanse toestanden', een reactie op problemen die wij in Nederland niet hadden? Wij hadden toch gewoon goede verslavingszorg? Bij ons werd drugsgebruik toch niet gecriminaliseerd zoals in de Verenigde Staten?

En wie zat er nou te wachten op rechters die zich gingen gedragen als maatschappelijk werkers? Maar ik was nieuwsgierig, wilde deze alternatieve vorm van rechtspraak beter begrijpen, en besloot een proefschrift te schrijven over probleemoplossend strafrecht.¹

De impuls voor MER

Toen mijn proefschrift nagenoeg af was, ging ik werken bij de Raad voor de rechtspraak. Het was de tijd van de herindeling van de gerechtelijke kaart, waarin ook de voorbereidingen voor het programma KEI werden getroffen.² Het was ook de tijd waarin de Rechtspraak een grote bezuinigingsopdracht vanuit het ministerie kreeg opgelegd. Daarmee kwam er veel nadruk te liggen op efficiëntie en bedrijfsprocessen. Dat leidde tot – grote – weerstand onder de rechters. Een deel van hen, georganiseerd onder de naam Tegenlicht, liet van zich horen: ‘De focus van bestuurders op productie en doorlooptijden leidt tot steeds verdergaande standaardisatie. Door efficiency-denken, onder meer ingegeven door (...) outputfinanciering, is het domein van de rechter voortdurend verder ingeperkt. Dit gaat ten koste van de kwaliteit. (...) De stem van de professional wordt onvoldoende gewaardeerd en gehoord.’³

Om de stem van de professional wel te laten horen nam de Raad voor de rechtspraak het bureau Schinkelshoek & Verhoog in de arm. Hun observaties op basis van meer dan zestig interviews resulteerden in de publicatie *Rechtspraak die ertoe doet*.⁴ Uit deze publicatie spreekt duidelijk de wens van rechters om het verschil te maken voor de mensen die zij in hun zittingszaal treffen en om hen te helpen een duurzame oplossing te vinden voor hun probleem. Een van hen, een familierechter, verwoordde het als volgt: ‘In mijn ogen moet rechtspraak aansluiten bij de behoefte van de samenleving, specifiek de behoeften van mensen die (...) bij je aankloppen met hun probleem. Dat betekent (...) dat je bekijkt wat mensen nodig hebben. Dan combineer je de derde staatsmacht en de daarmee samenhangende macht om beslissingen te nemen met dienstverlening op maat.’

Introductie en invulling van het concept

De term maatschappelijk effectieve rechtspraak werd in 2016 geïntroduceerd door de toenmalige voorzitter van de Raad voor de rechtspraak Frits Bakker, tijdens zijn toespraak op de Dag van de rechtspraak en nader toegelicht in een NJB-blog op 8 september van dat jaar. Hierin stelde hij dat voor een toekomstbestendige rechtspraak niet alleen technologische innovatie (zoals via het programma KEI) van belang is, maar dat aanvullend inhoudelijke innovatie noodzakelijk is. Innovatie waarbij de maatschappelijke effecten van rechtspraak worden versterkt. Dat vroeg volgens Bakker om rechtspraak waarbij er ruimte is voor onderliggende niet of minder juridische kwesties en maatschappelijke problematiek, om een laagdrempelige toegang tot de rechter, om rechtspraak waarbij de

¹ Verberk 2011.

² KEI staat voor Kwaliteit en Innovatie van de rechtspraak. Dit programma had tot doel de rechtspraak te digitaliseren, maar stuitte op grote (technische) implementatieproblemen.

³ Berendsen e.a. 2016.

⁴ Rechtspraak 2016.

rechter geen stempelmachine is maar diens beslissingen daadwerkelijk toegevoegde waarde hebben en de gerechtvaardigde verwachtingen van de burger waarmaken.⁵

Uit de inhoud van *Rechtspraak die ertoe doet* werden thematisch de pijlers van maatschappelijke effectieve rechtspraak gedestilleerd. Dit kristalliseerde zich uiteindelijk uit in vier onderwerpen:⁶ 1) eenvoudige civiele procedures met de nadruk op snelle, toegankelijke en betaalbare rechtspraak, 2) schuldenaanpak om schuldenproblematiek terug te dringen, 3) multiproblematiek/wijkrechtspraak om een bijdrage te leveren aan de oplossing van uiteenlopende, meervoudige problemen van mensen en 4) complexe echtscheidingen gericht op het verminderen van conflicten als mensen uit elkaar gaan.⁷

MER als responsieve rechtspraak

Met MER bleek het gedachtegoed van de problem-solving courts, hoewel anders in uitwerking, dus ook de Nederlandse rechter aan te spreken. Ik vond het een fantastische kans om, tezamen met collega's van de Raad voor de rechtspraak (het MER-team) in de periode 2016-2020 aan diverse projecten van dit programma een bijdrage te hebben kunnen leveren. Van het meedenken over de opzet van projecten tot het begeleiden van evaluaties.

In mijn proefschrift heb ik *problem-solving justice* omschreven als een vorm van responsieve rechtspraak, daarbij geïnspireerd door het werk van Nonet & Selznick, *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law* uit 1978. En eigenlijk vind ik responsief recht, of responsieve rechtspraak, een mooier begrip om de ambitie van MER te kenschetsen, dan probleemoplossend recht.⁸ Omdat de term, in aanvulling op de actiegerichte probleemoplossing, ook een bepaalde attitude impliceert. Een waarbij de Rechtspraak zich openstelt en sensitief is voor de behoeften van rechtzoekenden. Ik benoem hier enkele responsieve elementen die ik in MER herken.

Luisteren naar de rechtzoekende

Bij de diverse projecten onder MER draait het in de eerste plaats om de justitiabele. Zo luidt op de website van wijkrechtspraak in Eindhoven de introductie: 'Bij wijkrechtspraak staat niet een rechtszaak centraal, maar de mens met zijn of haar problemen.' Een dergelijke visie impliceert veel aandacht voor procedurele rechtvaardigheid. Dit houdt niet alleen in dat mensen correct worden behandeld, maar vooral om het echt gehoord en gezien worden. En, voor zover als mogelijk, zelf onderdeel worden van de oplossing.

⁵ Bakker 2016.

⁶ Aanvankelijk werden de volgende vier thema's onderscheiden: 1) schulden en multiproblematiek, 2) complexe echtscheidingen, 3) toezicht op bewind, en 4) toegang tot de rechter.

⁷ Zie 'Innovatie binnen de rechtspraak' op www.rechtspraak.nl.

⁸ De term 'probleemoplossing' roept in de discussie over MER veel vragen op. Is de rechter een probleemoplosser? Mag de rechter dat zijn? Kan hij dat zijn? Mijn standpunt is dat de rechter niet zelf problemen oplost, maar wel een bijdrage kan leveren aan de oplossing van problemen. Zoals ik het eerder heb verwoord: de rechter kan met de rechtzoekende problemen verkennen of bespreekbaar maken, op het spoor van een oplossing brengen en verwijzen naar hulpverlening (Verberk 2019).

Het zien en adresseren van problemen

De publicatie *Rechtspraak die ertoe doet* heet niet voor niets zo. De geïnterviewde rechters willen niet slechts zaken afdoen. Ze willen dat hun interventies justitiabelen daadwerkelijk verder helpen. Het zijn rechters die zich bewust zijn van het feit dat er achter het juridische geschil vaak individuele en maatschappelijke problematiek schuilgaat. Maatschappelijk effectieve rechtspraak is rechtspraak waarbij rekening wordt gehouden met de *real life*-situatie van rechtzoekenden en de real life-consequenties van rechterlijke beslissingen en interventies.

Oog voor sociale ongelijkheid

‘Ertoe doen’ krijgt bij de diverse MER-projecten vorm door justitiabelen perspectief te bieden, zodat mensen weer verder kunnen met hun leven. Verschillende projecten in het kader van MER richten zich daarbij met name op groepen in de samenleving die moeilijker kunnen meekomen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk als we kijken naar de incassoprocedure waarin mensen met schulden worden gedagvaard. Vaak gaat het daarbij om mensen met meerdere schulden en meerdere problemen. In de reguliere procedure zal de schuldenproblematiek na de incassozitting doorgaans groter zijn dan daarvoor. Dit omdat als de schuldeiser in z’n recht staat, de gedaagde niet alleen verplicht wordt die schuld terug te betalen, maar ook de proceskosten moet betalen.⁹ Zoals een kantonrechter het verwoordde: ‘U kunt niet betalen, maar u moet toch betalen.’ Met de diverse projecten onder de noemer van schuldenaanpak wordt actief en ‘outreaching’ geprobeerd de schuldenproblematiek van mensen te verminderen, onder andere door het koppelen van de rechtzoekende aan schuldhulpverlening en door het bevorderen van betalingsregelingen op zitting.

In samenwerking met andere professionele partijen

Om het goede antwoord te vinden op problematiek die zich in de rechtszaal manifesteert, zoekt de Rechtspraak de samenwerking met andere organisaties. Een voorbeeld hiervan betreft het realiseren van het uniform hulpaanbod in het familierecht.¹⁰ Het initiatief hiertoe is ontstaan in Noord-Nederland, waar een actieve rechter met gemeenten en hulpverleningsinstanties afspraken heeft gemaakt over het hulpaanbod waarnaar ouders en kinderen in echtscheidingsprocedures vanuit de rechtbank verwezen kunnen worden. Dit om te garanderen dat in elke gemeente een goed hulpaanbod beschikbaar is. En doordat de woonplaatsgemeente van de kinderen bij verwijzing door een rechter op voorhand de financiering van het hulpverleningstraject garandeert, kan deze hulpverlening ook sneller worden georganiseerd.¹¹

Met maatschappelijk effectieve rechtspraak toont de Rechtspraak zich gevoelig voor de persoonlijke en maatschappelijke problematiek waar rechtzoekenden mee te maken hebben. Bij sommige projecten rijkt de ambitie van de Rechtspraak zelfs voorbij de individuele zaak. Zo draagt volgens de

⁹ Tot die proceskosten behoren bij een vordering van meer dan € 500 ook de griffiekosten van € 507 (vgl. Grootelaar en Schelfhout 2022).

¹⁰ Zie het ‘Visiedocument vechtscheidingen’ van familierechters op www.rechtspraak.nl.

¹¹ Zie ook Antokolskaia e.a. 2017.

onderzoekers van AEF de werkwijze van de Rotterdamse regelrechter en de Haagse wijkrechter bij aan sociale cohesie en bevordering van maatschappelijke vrede in de wijk.¹² Ook het project van de buurtrechter in Amsterdam heeft duidelijk maatschappelijke ambities: 'Met de buurtrechter wil [de rechtbank] het recht zichtbaarder en toegankelijker maken voor de bewoners van de wijk Venserpolder. Ook zet de buurtrechter zich in voor duurzame oplossingen voor de problemen waar individuele wijkbewoners mee te maken hebben. Dat zal uiteindelijk moeten bijdragen aan een meer weerbare en leefbare wijk.'¹³

Een duurzame ontwikkeling?

Tijdens de lustrumconferentie van het Netherlands Institute for Law & Governance (NILG) in 2019 brengt Akkermans MER en problem-solving justice in verband met een meer algemene transformatie die hij signaleert op veel plekken in de (westerse) wereld. Hij stelt dat 'op nagenoeg alle rechtsgebieden bepaalde innovatieve ontwikkelingen plaatsvinden in het voorkomen, hanteren en oplossen van problemen en conflicten. Als men probeert die ontwikkelingen te overzien, tekent zich het beeld af dat deze niet op zichzelf staan maar onderdeel zijn van een internationale hedendaagse trend.' Bij deze trend om het probleemoplossend vermogen van rechtssystemen te vergroten gaat het volgens hem 'hoe dan ook om een ontwikkeling met aanhoudend momentum en groeiend bereik.'¹⁴

De exponentiële groei die problem-solving courts in de Verenigde Staten hebben doorgemaakt lijken deze conclusie te ondersteunen. Geldt dat ook voor de initiatieven die in Nederland onder de noemer van MER zijn gestart? Het is nog te vroeg voor een definitief antwoord op deze vraag. Na de fase van 'laat duizend bloemen bloeien' wordt systematisch geëvalueerd wat de effecten van vernieuwende werkwijzen zijn en vervolgens besloten of opschaling en landelijke invoering aan de orde is. Zo heeft de Rechtspraak aangekondigd in de toekomst bij alle rechtbanken schuldenfunctionarissen te zullen inzetten. En ook is het de bedoeling dat de experimenten met een eenvoudige, snelle en goedkope toegang tot de rechter, zoals de wijk- en regelrechter, uiteindelijk zullen leiden tot een landelijke invoering van de nabijheidsrechter.¹⁵ Dus de intentie voor opschaling en verduurzaming is er. In hoeverre deze intentie ook daadwerkelijk zal leiden tot het institutionaliseren van maatschappelijk effectieve rechtspraak, voorbij de pilots en projecten, zal de toekomst uitwijzen.

Mogelijke ontwikkelroutes

Vooruitblikkend op de toekomst van maatschappelijk effectieve rechtspraak zou ik kunnen filosoferen over hoe opschaling van de huidige en eventuele nieuwe pilots het landschap van de rechtspraak

¹² Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020.

¹³ 'Buurtrechter Venserpolder' op www.rechtspraak.nl.

¹⁴ Akkermans 2019.

¹⁵ De tussenstap die daarbij is voorzien is het invoeren van een procedure die vergelijkbaar is met de wijk- en regelrechter via de Tijdelijke experimentenwet rechtspleging. Belangrijk verschil met de aanpak van de wijk- en regelrechter is dat de procedure in het kader van de Experimentenwet een verplichtende in plaats van vrijwillige procedure betreft. Zie 'Experimenten met laagdrempelige rechtspraak gaan nieuwe fase in' op www.rechtspraak.nl.

zouden kunnen veranderen. Maar ik kies ervoor dit artikel af te ronden met een reflectie op mogelijke ontwikkelingen die in meer algemene zin zouden kunnen bijdragen aan de maatschappelijke effectiviteit, aan de responsiviteit, van rechtspraak.

Naar een meer extern georiënteerde rechtspraak

Samen is de Rechtspraak veel maatschappelijk effectiever dan alleen. In het kader van de verschillende projecten die onder MER vallen zijn de banden met de professionele partners dan ook stevig aangehaald. Denk aan de eerder genoemde afspraken van familierechters met gemeenten en de hulpverlening. En aan de aanpak van schulden waarbij een schuldenfunctionaris als liaison fungeert tussen de rechtspraak en de gemeente. Ook bij de initiatieven met wijk-/buurtrechtspraak ligt het eigenaarschap niet uitsluitend bij de Rechtspraak, maar gaat het om een samenwerkingsverband met onder meer OM, politie, advocatuur en gemeente.

De maatschappelijke effectiviteit van rechtspraak zou gebaat zijn bij een nog grotere externe oriëntatie. Naast verdergaande samenwerking is ook veel winst te behalen met een betere informatiepositie. Zo komt een rechterlijke uitspraak vaak tot stand in relatief isolement. Meer kennis over hoe uitspraken in de praktijk uitwerken en welke mogelijkheden hulpverlening heel concreet kan bieden kunnen de effectiviteit ervan vergroten. En in het strafrecht is het bij het opleggen van een vrijheidsstraf bijvoorbeeld relevant om te weten voor hoeveel maanden de gemeente de huur doorbetaalt. In het verleden werd nog wel eens gesteld dat de onafhankelijkheid van de Rechtspraak impliceert dat zij geen afspraken mag maken met andere partners. Hier blijkt inmiddels anders over te worden gedacht. Een nog grotere externe oriëntatie, door meer kennis over de praktijk en door meer samenwerking, zou rechters beter in staat stellen hun vonnis zo vorm te geven dat de door hen beoogde effecten ook daadwerkelijk worden gerealiseerd.

‘The law is too important to leave to lawyers’

Het oplossen van individuele en maatschappelijke problemen vraagt om meer dan juridische kennis. Meer in het algemeen geldt: willen rechters in de huidige samenleving hun werk goed kunnen doen, dan moeten zij over een flinke dosis niet-juridische kennis beschikken. Mak houdt in haar oratie daarom een pleidooi voor de *T-shaped lawyer*.¹⁶ Dat zijn juristen die beschikken over grondige juridische kennis (het staande streepje van de letter T) en dit combineren met een brede kennis van andere disciplines en academische vaardigheden (het liggende streepje van de letter T). Natuurlijk zou het mooi zijn als de rechter van de toekomst een T-shaped lawyer zou zijn. Maar verwachten dat rechters op alle relevante disciplines goed onderlegd zijn, legt de lat wel heel hoog. Sinds eind 2020 kennen alle gerechten een forensisch adviseur. Zij ‘adviseren rechters en gerechtsjuristen in (complexe) strafzaken bij het begrijpen en logisch correct interpreteren van forensische rapportages’.¹⁷ Mij lijkt het interessant om, met het oog op de maatschappelijke effectiviteit van rechtspraak, het voorbeeld van de forensische adviseurs te volgen en ook andere niet-juridische

¹⁶ Mak 2017.

¹⁷ Van den Heuvel 2022.

kennis de gerechtsgebouwen binnen te halen. Door hen structureel toe te voegen als nieuwe categorie medewerkers van de Rechtspraak. Ik denk dan aan psychologen die zittingen observeren en interviews organiseren met rechters. En aan gedragswetenschappers die kunnen helpen bij het begrip van de problematiek waar justitiabelen mee kampen, denk bijvoorbeeld aan een lichte verstandelijke beperking of verslavingsproblematiek. Verder zouden statistici kunnen helpen met kansberekeningsvraagstukken. En taalkundigen zouden rechters en gerechtsjuristen kunnen helpen bij het formuleren van heldere en begrijpelijke uitspraken. Ook zou een pool van projectleiders en -managers geformeerd kunnen worden, om te helpen (innovatieve) projecten succesvol vorm te geven. Hoe deze niet-juridische specialisten verbonden zouden moeten worden aan de rechtbanken en de hoven is een vraag die nog verder doordenking behoeft. Maar mij lijkt het interessant om in dit verband het idee van een apart bureau binnen de gerechten te verkennen. Zodat rechters en juridische medewerkers gewoon binnen kunnen lopen bij de professionals van dit bureau en de medewerkers van dit bureau ook actief hun kennis delen, bijvoorbeeld via lezingen en inhouse trainingen.

Met de mensen en niet voor de mensen

‘(...) proberen de problemen van de mensen in de samenleving écht op te lossen’, dat is wat maatschappelijk effectieve rechtspraak volgens de website van de Rechtspraak inhoudt.¹⁸ Om dat te kunnen doen is het nodig een goed beeld te hebben van de problemen van mensen en samenleving. Door echt te begrijpen waar zij behoefte aan hebben. En hoe doe je dat? Door met betrokkenen in gesprek te gaan. Dat is nu naar mijn mening in het kader van MER nog onvoldoende gebeurd. Bij de vraag wat de individuele en maatschappelijke problemen waar burgers mee te maken hebben precies inhouden, is nog te veel ‘voor de mensen’ gedacht en niet genoeg ‘met de mensen’.

Zelf heb ik ondervonden wat een impact van een goede dialoog kan zijn in het project *Strafrecht met perspectief*. Dit project, waaraan ik voor de organisatie HiiL leidinggeef, heeft tot doel bij te dragen aan een meer maatschappelijk relevant en betekenisvol strafrecht. Daartoe hebben we zogenaamde stakeholderdialogen georganiseerd met in totaal zo’n dertig personen die op een of andere wijze belang hebben bij een goede strafrechtspleging. Het stakeholderteam is een mix van leiders binnen het systeem en personen die het gebruikers- en buitenstaandersperspectief vertegenwoordigen.¹⁹ Allen nemen deel op persoonlijke titel. Het team is viermaal twee dagen bijeengekomen, en er hebben twee ‘terugkomdagen’ plaatsgevonden. De bijeenkomsten resulteerden in een strategie voor innovatie van de strafrechtspleging. Dat is de inhoudelijke opbrengst.²⁰ Maar een andere, minder tastbare maar zeker niet minder belangrijke opbrengst is het resultaat van de onderlinge uitwisseling van gedachten en ervaringen. In de dialogen werd de tijd genomen voor het gesprek, en was er

¹⁸ ‘Maatschappelijk effectieve rechtspraak’ op www.rechtspraak.nl.

¹⁹ Er namen professionals deel die werkzaam zijn bij organisaties die onderdeel uitmaken van de strafrechtketen, zoals de politie, het OM en de Rechtspraak, het gevangeniswezen en de Reclassering. Ook waren er advocaten en professionals uit de zorg aanwezig, evenals ervaringsdeskundigen, specialisten op het terrein van mediation en herstelbemiddeling, en deelnemers uit de wetenschap, de lokale overheid, de creatieve sector en het bedrijfsleven.

²⁰ Zie de website strafrechtmetperspectief.hiil.org en aldaar de samenvattende rapportage *Strafrecht met perspectief. Dialogen voor een meer betekenisvol strafrecht*.

ruimte voor uiteenlopende en afwijkende meningen en voor persoonlijke ervaringen en verhalen. Daardoor ontstond inzicht en begrip: van professionals onderling en tussen professionals en ervaringsdeskundigen. Professionals vertelden dat zij door die dialogen echt anders naar hun werk zijn gaan kijken. Mensen die met het strafrechtssysteem in aanraking waren gekomen gaven aan hun ‘vijandbeeld’ van de professionals in de strafketen te hebben bijgesteld. Deelnemers spreken van een bewustwordingsproces, geven aan meer empathie te hebben gekregen en benadrukken het belang van echt naar elkaar luisteren. Hoe mooi zou het zijn als de verkenning *Rechtspraak die ertoe doet*, waarin vooral de stem van de rechter te horen is, opvolging zou krijgen! Een deel 2, waarin verslag wordt gedaan van een gesprek tussen rechters, professionele partners en burgers over wat maatschappelijk effectieve rechtspraak inhoudt of zou kunnen inhouden, en hoe hieraan invulling gegeven zou kunnen worden.

Afronding

Een van de signaleringen uit *Rechtspraak die ertoe doet* is dat de overheid steeds afstandelijker is geworden. Er wordt gesproken over de overheid als handhavingsfabriek. Geïnterviewden geven aan dat instanties steeds minder toegankelijk worden en menselijk contact niet meer vanzelfsprekend is. Dat er veel mensen zijn die de samenleving simpelweg niet meer overzien. ‘Dit levert sluimerende boosheid op en ook cynisme.’ Er wordt gesproken over de groeiende onzekerheid onder de bevolking. ‘Onzekerheid leidt tot wantrouwen en afkeer van autoriteiten die – in de ogen van de bevolking – het goede niet weten te behouden.’ Dit zijn reflecties uit 2016.

Inmiddels zijn we een toeslagenaffaire en diverse andere crises verder. Het vertrouwen in de overheid heeft een on-Nederlands dieptepunt bereikt en zijn we volgens de universiteit van Leiden van een *high trust* naar een *low trust society* getransformeerd.²¹

In *Rechtspraak die ertoe doet* wordt de rechter omschreven als de laatste strohalm: ‘De rechter is in onze samenleving toch een last resort, de laatste toevlucht waar je terecht kunt voor een onafhankelijk oordeel.’ Een justitiabele die erin wordt geciteerd zegt tegen de rechter: ‘U bent de eerste die naar mijn verhaal heeft geluisterd.’ Het zijn illustraties van de ontzettend belangrijke rol van de Rechtspraak in de rechtsstaat. Een positie die de Rechtspraak ondanks haar aandeel in de toeslagenaffaire nog niet is verloren: het vertrouwen van de Nederlandse burgers in de rechtspraak is stabiel, met 75% van de bevolking die vertrouwen heeft.²² Ongeveer een even groot deel van de bevolking, 71%, heeft volgens een meting van Ipsos daags voor Prinsjesdag 2022, weinig of heel weinig vertrouwen in het kabinet.²³

Dit maakt belang van investeringen in maatschappelijke effectiviteit en responsiviteit des te belangrijker. Zodat de burger, die het gevoel heeft bij andere overheidsorganisaties geen gehoor te krijgen, weet dat hij terecht kan bij een toegankelijke rechter, die een luisterend oor biedt en die, voor zo mogelijk en passend, meedenkt over een oplossing.

²¹ ‘Declining trust in government: the low-trust society’, www.universiteitleiden.nl, 1 november 2021.

²² SCP, Burgerperspectieven 2022, bericht 1, op www.scp.nl.

²³ Zie ‘Enquête: vertrouwen in de politiek is enorm laag’, nos.nl, 20 september 2022.

Literatuur

Akkermans 2019

A. Akkermans, 'Het geheel is meer dan de som der delen', in: A. Akkermans, G. de Groot & B. Marseille (red.), *Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem. Inleidingen op de lustrumconferentie van het Netherlands Institute for Law & Governance, Amsterdam, november 2019*, Den Haag: Boom juridisch 2020.

Antokolskaia 2017

M. Antokolskaia, *Evaluatie pilot preventie vechtscheidingen en pilot regierechter echtscheidingen*, Research Memorandum nr. 3, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2017.

Bakker 2016

F. Bakker, 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak', *NJB-blog* 8 september 2016.

Berendsen e.a. 2016

R. Berendsen e.a., *Resultaten enquête Tegenlicht. De rechterlijke organisatie tegen het licht*, 2016.

Grootelaar, Schelfhout & Van Duijneveldt 2020

H. Grootelaar, D. Schelfhout & I. van Duijneveldt, *Evaluatie Rotterdamse Regelrechter en Haagse Wijkrechter*, Research Memorandum nr. 1, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2020.

Van den Heuvel 2022

H. van den Heuvel, 'Het belang van niet-juridische expertise in het strafrecht: wordt de rechter voldoende gefaciliteerd bij het grip krijgen op forensische kennis?', *Rechtstreeks* 2022/2.

Mak 2017

E. Mak, *The T-shaped lawyer and beyond. Rethinking legal professionalism and legal education for contemporary societies*, Den Haag: Boom uitgevers 2017.

Rechtspraak 2016

De Rechtspraak, *Rechtspraak die ertoe doet. Rechter over rechtspraak anno 2016*, Den Haag: de Rechtspraak 2016.

Nonet & Selznick 2001

P. Nonet & P. Selznick, *Law and Society in Transition. Toward Responsive Law*, New Brunswick: Transaction publishers 2001.

Verberk 2011

S. Verberk, *Probleemoplossend strafrecht en het ideaal van responsieve rechtspraak*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2011.

Verberk 2019

S. Verberk, 'Maatschappelijke effectieve rechtspraak: probleemoplossing door de rechter?', in: A. Akkermans, G. de Groot & B. Marseille (red.), *Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem. Inleidingen op de lustrumconferentie van het Netherlands Institute for Law & Governance, Amsterdam, november 2019*, Den Haag: Boom juridisch 2020.

Eerder verschenen

- 2022, nr. 2 De rechter en de deskundige: hoe verhouden zij zich tot elkaar?
- 2022, nr. 1 Hoe politiek is de rechter?
- 2021, nr. 3 Groener gras bij de burens?
- Lessen over kwaliteit van rechtspraak uit het buitenland
- 2021, nr. 2 Tijdige rechtspraak
- 2021, nr. 1 Crisis in de rechtsstaat?